

O B S A H

A. V. Isačenko: K otázke motivácie termínov	257
Miroslav Mervart: Obecné zásady tvorby názvů anorganických sloučenin v češtině a ruštině	265
Ján Horecký: Poznámky k terminológii teórie grafov	270
Ivan Masár: K možnostiam koordinácie odevníckeho názvoslovía	273
Rostislav Kocourek: Příspěvek ke koordinaci slovenské, české a světové terminologie rostlinných viróz	280

Diskusie

Ladislav Jeníček: Tvořit, tvářet, tvarovat, ale nikdy nepotvořit	286
Ladislav Dvoňč: K jazykovedným termínom <i>plán</i> a <i>rovina</i>	300
Vítazoslav Hečko: Poznámky k niektorým lesníckym termínom	305
Vlado Uhlár: O pôvode českého názvu <i>stávek</i>	308

Zprávy a posudky

Otomar Smrčina: Jednotná klasifikace průmyslových výrobků v ČSSR	311
Ivan Masár: Terminológia v 46. ročníku časopisu Naše řeč	313
Miroslav Roudný: Zásady pro tvoření anglických technických názvů	316
Ivan Masár: Poznámky k ďalším slovenským polygrafickým termínom	319

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS
orgán Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídii ČSAV

ROČNÍK III — 1964 — ČÍSLO 5

Vydáva

YDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, DrSc., doc. dr. Milan Jelínek, CSc., prof. dr. Eugen Jóna, Jaroslav Kuchař, CSc., Ivan Masár, dr. Štefan Peciar

Redaktor časopisu Andrej Šumec

Technický redaktor Vladimír Štefanovič

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,—. Jednotlivé číslo Kčs 4,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Rukopis zadaný v júli 1964, vytlačený v októbri 1964. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povolené rozhodnutím SNR č. 28204/61. — K-06*41344.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964

Kčs 4,—

K OTÁZKE MOTIVÁCIE TERMÍNOV

A. V. Isačenko

1. Otázka motivovanosti — nemotivovanosti jazykového znaku bola jasne vysvetlená v prácach celého radu významných vedcov (M. Mathesius, A. Meillet, J. Vendryes). Príznak motivovanosti — nemotivovanosti jazykového znaku stal sa základom jednej z možných a produktívnych klasifikácií slovnej zásoby jazyka. Z historického hľadiska hrá príznak motivovanosti — nemotivovanosti jazykového znaku dôležitú úlohu, pretože postupná a pritom nevyhnutná strata motivovanosti je jedným z mála všeobecných zákonov vývoja každého jazyka.¹ Slová-znaky, ktoré mali v minulosti priezračnú etymológiu, t. j. boli formálne i sémanticky spojené s inými znakmi toho istého jazyka, časom strácajú túto spätosť. „Odvođené“ slová sa nevyhnutne stávajú „neodvođenými“. To platí nielen o „slovách“, ale aj o pomenovaniach každého druhu: o sufixálnych odvođeninách, o slovných spojeniach a o všetkých komplexných pomenovaniach. Za hybnú silu daného javu treba považovať dialektický protiklad medzi sémantickou monolitnosťou znaku a jeho formálnou rozložiteľnosťou.²

Prechod opisného znaku (t. j. motivovaného znaku) k pomenovaciemu (t. j. k nemotivovanému) možno ukázať na bohatom materiáli ktoréhokoľvek jazyka. Príčiny straty motivovanosti môžu byť rozmanité:

1. Fonetické procesy likvidujúce pôvodnú morfematickú priezračnosť znaku; napr. slová typu *obyčej*, *oblak* stratili svoju etymologickú „priezračnosť“ v dôsledku zjednodušenia skupiny *bu* na *v*.

2. Strata príslušného etymónu v jazyku; slovan. *reka* sa stalo izolovaným po vymiznutí praslovanského slovesa zodpovedajúceho litov. *rankti*.

3. Strata jedného z členov komplexného pomenovania (pri substantivizácii prídavných mien); porov. rus. *zapiataja* alebo

¹ Porov. A. V. Isačenko, *K voprosu o strukturnoj tipologii slovarnogo sostava slavianskikh literaturnych jazykov*, *Slavia* 27, 1958, 334 n.

² Tamže, 339 n.

slov. *ošipaná*, kde „zaniknuté“ podstatné mená nemôžu hovoriaci rekonštruovať.

Prechod morfe-maticky členiteľného znaku k znaku morfe-maticky nečleniteľnému a sémantické javy, ktoré tento proces sprevádzajú, som pomenoval sémantickou kondenzáciou. Podstata sémantickej kondenzácie spočíva v tom, že počet morfém daného znaku sa zmenšuje, ale význam sa pritom zachováva:

<i>med-u-ěd-ž</i>	(4 morfémy)	<i>medveď-ϕ</i>	(2 morfémy)
<i>ob-vyč-ěj-b</i>	(4 morfémy)	<i>obyčaj-ϕ</i>	(2 morfémy)
<i>o-strov-ž</i>	(3 morfémy)	<i>ostrov-ϕ</i>	(2 morfémy)

2. Sémantická kondenzácia je sprievodným znakom akéhokoľvek preberania slov. Slovo *odekolon* má v ruštine nečleniteľný slovný základ, zatiaľ čo vo francúzštine *eau de Cologne* sa jasne člení na 3 morfémy. Väčšine jazykovedcov, ktorí dnes používajú termín *aorist*, sa „etymológia“, t. j. morfe-matická štruktúra daného gréckeho slova, úplne stráca. Práve táto okolnosť umožňuje slovu *aorist* presne a jasne fungovať v terminologickom systéme jazykovedy. Nevyvoláva nijaké asociácie s bežným jazykom, nedovoľuje nijaké „etymologické“ vysvetľovanie. Slovo *aorist* sa zmenilo na pomenovací termín s veľmi presnou sémantikou.

Neraz sa zdôrazňovalo, že jazykové javy treba posudzovať z dvoch hľadísk: z hľadiska hovoriaceho a z hľadiska adresáta. Z hľadiska hovoriaceho, v danom prípade z hľadiska odborníka, ktorý používa termín *aorist*, má tento termín nesporné prednosti: jednoznačne pomenúva určité gramatické vzťahy. No z hľadiska počúvajúceho (napr. v ruštine) je toto slovo nezrozumiteľné. Nevyvoláva u počúvajúceho nijaké asociácie so známymi morfémami, a preto nemá nijaký zmysel. Aby sme sa naučili používať termín *aorist*, aby sme „pochopili“ jeho význam, treba ho spojiť s určitými gramatickými javmi takého jazyka, v ktorom (podobne ako v gréčtine) existuje osobitný minulý čas, označovaný týmto termínom. Naproti tomu napr. komplexné pomenovanie *budúci čas* sa skladá z morfém, ktoré hovoriaci dobre pozná z bežnej reči. Počúvajúci „chápe“ spojenie slov *budúci čas* bezprostredne, spájajúc ho so slovami *budúci* (napr. *budúci týždeň*) a *čas* (napr. *nemám čas*). Treba však dodať, že práve bezprostredná „zrozumiteľnosť“ a prístupnosť spojenia *budúci čas* zbavuje termín potrebnej terminologickej jasnosti. Veľmi správne I. I. Revzin poznamenáva, že „základné jazykovedné termíny... sa chápu v takom

význame, aký majú v hovorovej reči, a týchto významov, ako je známe, je niekoľko“.³ Opisné termíny, ako je napr. termín *budúci čas*, skrývajú v terminológii celý rad nebezpečí. Ak je vo vete *Zajtra idem do Moskvy* vyjadrený dej vzťahujúci sa na budúcnosť, potom forma *idem* môže sa vysvetľovať ako „forma budúceho času“, čo ostatne robili často nielen žiaci, ale aj vážni vedci. Spomeňme si, koľko času a márneho úsilia sa venovalo tomu, aby sa dokázalo, že forma „prítomného času“ (prézenta) skutočne označuje „prítomné“, t. j. niečo, čo spadá do momentu reči.⁴

Z toho, čo sme uviedli, možno urobiť niekoľko predbežných záverov.

Motivované, opisné termíny sú bezprostredne pochopiteľné, sú sémanticky priezračné a poslucháč ich chápe bez ťažkostí. Bežné slová ako *miešačka na betón*, *viacposchodový*, *samovražda* sémantizuje počúvajúci celkom správne.

Nemotivované, pomenovacie termíny ako *aorist*, *zenit*, *funkcia*, *vektor* nemôže počúvajúci správne sémantizovať bez doplňujúcich, obvykle dosť zložitých vysvetlení. Tieto slová sa treba naučiť.

Teda z hľadiska osoby, ktorá termín používa, pomenovacie termíny fungujú jasnejšie, pretože nie sú spojené s bežnými, neterminologickými asociáciami. Z hľadiska osoby, ktorá si ešte neosvojila terminológiu istej vednej oblasti, opisné termíny majú nespornú výhodu v tom, že sa ich netreba „učiť“, že sú bezprostredne pochopiteľné a ľahko sa pamätajú.

3. Nemotivované, pomenovacie termíny tvoria v každom jazyku len nepatrnú časť všeobecnej slovnej zásoby. Slová ako *kniha*, *chlieb*, *ruka*, *pero*, *písať*, *pracovať*, *hladký*, *tenký* si osvojujeme veľmi zavčas. Hovoriaci pri oboznamovaní so slovnou zásobou materinského jazyka nepozoruje, že si musí osvojovať množstvo slov na prvý pohľad priezračných (t. j. rozložiteľných na známe morfémy), ktoré nedovoľujú bezprostrednú sémantizáciu. V škole si žiaci osvojujú slová a komplexné pomenovania ako *prídavné meno*, *sloveso*, *koreň*, *čiarka*, *plus*, *mínus*, *štvorec* ap. Všetky tieto slová boli, samozrejme,

³ I. I. Revzin, *O logičeskoj forme lingvističeskich opredelenij (na primere opredelenija morfemy)*. *Primenenije logiki v nauke i technike*, Moskva 1960, 140.

⁴ Porov. A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v so-postavlenii s slovackim*. *Morfologija II*, Bratislava 1960, 460 n.

tak či onak motivované pri svojom vzniku, no táto motivovanosť dnes úplne zmizla. Možno predpokladať, že princíp straty motivovanosti jazykového znaku, ktorý sme vysvetlili, je spojený s arbitrárnym charakterom jazykového znaku vôbec. Všetky jazykové znaky bez výnimky sú, samozrejme, nemotivované, ale v takých slovách ako *kniha* alebo *zenit* je ich nemotivovanosť očividnejšia ako v názvoch typu *podstatné meno*, *sloveso*, *slovný základ*. Slová *podmet*, *predložka*, *prívlastok*, *zhoda* skladajú sa z dobre známych a bezprostredne pochopiteľných slovanských morfémy, no z hľadiska súčasného jazyka sú absolútne nemotivované, nie sú „pochopiteľné“. Nie je napr. jasné, prečo sa v ruštine hovorí o jednom z hlavných vetných členov ako o „podležaščem“, t. j. ako o „ležiacom pod niečím“, prečo sa organizovaná výpoveď určitého druhu pomenúva termínom „predloženie“, t. j. slovom očividne utvoreným od slovesa „predložiť“.

Je celkom zrejmé, že termíny typu „podležaščije“ alebo „predloženie“ alebo „predlog“ (t. j. termíny utvorené zo „slovanských“ morfémy) sa ničím nelíšia od termínov typu *aorist* alebo *zenit*. Hovoriaci sa ich musí rovnako učiť pri zložitom osvojovaní základných pojmov rôznych vied. Z toho vyplýva, že termíny typu *podmet*, *podstatné meno*, *prechodný* sa ničím nelíšia od termínov *subjekt*,⁵ *substantívum* alebo *tranzitívny*. Domnelá „samostatnosť“ slovanských termínov nijako nenapomáha ich rýchlejšie osvojenie.

4. Súčasné európske jazyky sa navzájom líšia okrem iného aj svojím vzťahom k cudzojazyčnej lexike. Možno tvrdiť, že jazyky ako angličtina alebo francúzština veľmi ochotne prijímajú cudzojazyčné, najmä grécko-latinské prvky (slová, komplexné pomenovania, morfémy). Celá lekárska, zoologická, botanická alebo matematická terminológia týchto jazykov (o gramatickej ani nehovoriac) je vybudovaná na grécko-latinských morfémy. Taký „pohostinný“ vzťah daných jazykov k inojazyčným prvkom (zvlášť k prvkom klasických jazykov) sa vysvetľuje celým radom historických okolností. Nositeľom týchto jazykov nikdy vážne nehrozilo odnárodnenie, a teda nikdy nebojovali za svoju národnú samostatnosť. Tieto jazyky sa vyvinuli ako národné spisovné jazyky za feudalizmu, keď latinčina a gréčti-

⁵ Pokus terminologicky rozlišovať *podmet* ako termín gramatický a *subjekt* ako termín logický (alebo psychologický) treba z hľadiska čisto lingvistickej teórie odmietnuť.

na boli hlavnými jazykmi vedy a vzdelanosti. Pri normalizácii týchto jazykov princípy dostupnosti a prijateľnosti spisovného jazyka pre široké masy nehrali nijakú úlohu. Kultúrny jazyk vo Francúzsku alebo v Anglicku v 17. alebo 18. stor. bol jednostranne zameraný na vládnuce triedy. Demokratizácia štátneho a verejného života sa na týchto jazykoch temer neodrazila. Vo svojej histórii neprežili obdobie purizmu. Preto sa abstraktné (t. j. „vedecké“, „terminologické“) vrstvy slovnej zásoby v týchto jazykoch tak výrazne odlišujú svojím morfe-matickým zložením od ostatných vrstiev slovnej zásoby.

Iné európske jazyky sa formovali za úplne iných historických podmienok. Formovanie národného jazyka Slovákov prebiehalo v období, keď sa mladá národná buržoázia stala hlásateľom záujmov celého národa. V čase národného obrodzenia sa s nadšením bojovalo nielen so zvyškami feudalizmu, ale aj proti inojazyčnej buržoázii, politicky a hospodársky silnejšej, a preto obzvlášť nebezpečnej pre mladý národ. Prirodzeným spojencom mladej národnej buržoázie v týchto podmienkach je „prostý ľud“, t. j. masy negramotného alebo málo gramotného dedinského obyvateľstva, ktoré si zachovali národnú reč lepšie ako iné sociálne vrstvy. Aby sa vniesli do ľudových más idey a heslá národného obrodzenia, národného povedomia, aby sa včepilo a vychovalo v ľude národné sebavedomie, vodcovia mladej národnej buržoázie museli orientovať svoju politiku na ľud, na masy dedinského obyvateľstva. Orientácia na ľud sa prejavovala takto:

1. Základom formujúceho sa národného spisovného jazyka sa stáva istý krajový dialekt (alebo interdialekt).

2. Na tento dialekt (alebo bežný jazyk) sa potom orientuje fonetická norma, morfológia, syntax, frazeológia a zvlášť le-xika vznikajúceho spisovného jazyka.

3. Vo výslovnosti, v morfológii, v syntaxi, vo frazeológii a v slovnej zásobe sa vedie uvedomelý boj proti prvkom toho jazyka, nositelia ktorého predstavujú vážne ohrozenie existencie daného národa. Toto vedie zákonite k uvedomelému a dô-slednému purizmu.

4. Existujúca písomná tradícia sa alebo vedome ignoruje, alebo ustupuje do úzadia. Tak napr. súčasná srbčina neprijala temer nič zo spisovného jazyka dvadsiatych rokov minulého storočia.

5. Úplne chýba orientácia na klasický vzor, pretože za jediný skutočný prameň „čistoty jazyka“ sa uznáva hovorená reč „prostého ľudu“.

V oblasti lexiky sa orientácia na miestne dialekty prejavuje obzvlášť jasne. Otvorenie škôl vyvoláva nutnosť utvoriť veľké množstvo abstraktných (i terminologických) slov pre najrôznejšie oblasti vedy. A tu sa príznak „autochtónnosti“ povyšuje na princíp. Pretože však v miestnych dialektoch neexistujú slová ako „ekvator“, „tropik“ alebo „poľus“, princíp autochtónnosti sa dosahuje čisto formálne: kalkovaním sa tvoria nové slová, ktoré sa formálne ničím nelišia od skutočne autochtónnych slovanských slov (porov. slová *rovník*, *obratník*, *točňa*). Takéto tvary sa skutočne nazývajú domácimi. Máme tu však do činenia s optickým klamom: navonok, svojím morfematickým zložením majú také slová akýsi slovanský ráz. Sú však nepochopiteľné, pretože sú tak nemotivované ako aj príslušné „cudzie“ (grécko-latinské) termíny. Naozaj: prečo slovo *pád* je „pochopiteľnejšie“ ako *casus*, prečo *oznamovací spôsob* je lepší termín ako *indikatív*? Všetky takéto a podobné kalky treba vysvetliť a naučiť ich tak isto ako príslušné cudzojazyčné (grécko-latinské) termíny.

V dôsledku historických okolností sa v mnohých slovanských jazykoch povyšuje na princíp požiadavka, aby bol termín opisný (t. j. bezprostredne zrozumiteľný). Pritom zrozumiteľnosť termínu sa priamo stotožňuje s jeho „autochtónnou“ morfematickou štruktúrou. Z toho vyplýva uvedomelá a dôsledná formulácia požiadavky, aby boli termíny pokiaľ možno „domáce“, t. j. aby sa skladali z morféme bežného jazyka. Taký vzťah k termínom pozorujeme v češtine, slovenčine, slovinčine, do značnej miery v srbochorvátčine, v ukrajinčine; s touto požiadavkou sa stretáme v poľštine, nemčine, v maďarčine a v celom rade ďalších jazykov. Avšak požiadavka „opisnosti“ termínu, jeho „bezprostrednej zrozumiteľnosti“ zakladá sa na nedorozumení: svoj konkrétny význam nadobúda termín len v kontexte všeobecnej teórie, vo všeobecnom teoretickom (a teda terminologickom) systéme.

5. V Rusku vznikala vedecká terminológia postupne. Prvé diela s vedeckou tematikou boli napísané nie ľudovým, ale knižným slovanským (cirkevnoslovanským) jazykom. Táto tradícia sa udržiava počas celého 18. storočia. Veda bola v rukách veľmi malého počtu vzdelaných ľudí používajúcich knižný jazyk odlišný od bežného jazyka, ktorý vznikol v dôsledku kalkovania z gréčtiny. Práve preto sa v novej vedeckej terminológii, ktorá vznikala v 18. storočí, celkom uvedomele a dôsledne používali nie bežné, hovorové ruské morfémy, ale morfémy knižného slovanského jazyka. Celá tradičná gramatic-

ká terminológia (ktorá sa tvorila čiastočne ešte v 17. storočí) bola vybudovaná podľa gréckeho vzoru zo zásoby knižnoslovanských morféme. Termíny ako *imía suščestvitel'noje*, *predlog*, *predloženie*, *izjavitel'noje* alebo *soslagatel'noje naklonenije*, *imenitel'nyj padež*, *sopodčinenije* a mnohé iné boli utvorené zo slovnej zásoby knižnoslovanských morféme kalkovaním z gréčtiny. Bolo by mylné domnievať sa, že táto tradícia dnes odumiera. Termín súčasnej štruktúrnej lingvistiky *immediate constituents* sa vyjadruje v ruštine zloženým termínom *neposredstvenno sostavljajuščije*, termín teórie informácie *redundancy* sa vyjadruje termínom *izbytočnost*, pričom morfémy, z ktorých sa tieto termíny skladajú, nie sú bežnými ruskými, ale knižnoslovanskými morfédami.

Ruské termíny sa vyznačujú abstraktnosťou, t. j. oddelením od (nežiadúcich) bežných asociácií. N. S. Trubeckoj dokazoval, že termín *Mlečnyj put'* sa líši od takých pomenovaní ako nem. *Milchstrasse* tým, že slová a morfémy v danom spojení nemajú nič spoločné s bežnými slovami (porov. *Moločnaja doroga*), a preto spojenie *Mlečnyj put'* plní svoje terminologické poslanie lepšie ako nem. *Milchstrasse*.

Bolo by bezúčelné polemizovať o tejto otázke. Jazyková tradícia je príliš silná, než aby dovolila kompromis. Zástancovia „priezračnosti“ a „autochtónnosti“ termínov majú tak isto pravdu ako aj zástancovia „abstraktnosti“ termínov; každý sa snaží istým spôsobom zdôvodniť existujúcu tradíciu vo vlastnom rodnom jazyku.

Pokúsime sa nájsť spoločného menovateľa, ktorý umožní zbližiť rozdielne hľadiská.

6. Termíny prevzaté z cudzieho jazyka (napr. *funktor*) alebo kalkované (napr. *čierna skrinka* — *black box*) samy osebe sú nezrozumiteľné. Vyžadujú vysvetlenie a nedajú sa vysvetliť bezprostredne. Možno urobiť ešte jeden krok: v modernej vede väčšinu teoretických termínov jednoducho nemožno objasniť alebo vysvetliť prostriedkami hovorového jazyka. Termíny ako *funktor*, *dištinktivnyj priznak*, *fonéma*, *gramatika* nemožno jednoducho „vyložiť“. Všetky tieto termíny sú prvkami určitej teórie. Aby sme „pochoopili“ daný termín, treba pochopiť celú teóriu a treba poznať miesto, ktoré zaujíma daný termín v rámci tejto teórie. „Význam“ termínu v modernej vede — to je jeho miesto v teórii.

Ak sa jazykoveda chce stať presnou vedou, ak si chce uchovať čestný názov vedy, skôr či neskôr bude sa musieť zmeniť na skutočnú „teóriu“ (v zmysle súčasnej metodológie

vied). Všeličo sa už urobilo na tejto ceste, ale treba celkom otvorene povedať, že v spomenutom všeobecne metodologickom zmysle jazykoveda je ešte vo svojom „predteoretickom“ štádiu. To samozrejme neznamená, že v jazykovede nebolo a niet teoretického myslenia. Jazykoveda zhromaždila veľmi veľa faktov, objasnila celý rad čiastočných javov, no nedokázala ešte vytvoriť harmonickú a celistvú teóriu bez vnútorných protikladov.

Práve tým, že neexistuje jednotná a všeobecná lingvistická teória, vysvetľuje sa aj neuspokojivý stav jazykovedných terminologických slovníkov. Tieto slovníky nedávajú napr. odpoveď na úplne zákonitú otázku, čo je syntagma. V najlepšom prípade uvádzajú názory vedcov na tento termín.

Ale vedecké termíny svojím charakterom a úplne nezávisle od svojej vonkajšej faktúry nemôžu byť opisnými termínmi. Ak si termín *neurčitok* treba osvojiť tak ako termín *infinitív*, či nie je lepšie uvedomele a dôsledne uplatňovať v terminologickej politike nie historické národné požiadavky založené na nedorozumení, ale požiadavky internacionalizácie vedeckej dokumentácie, požiadavky rýchlej a spoľahlivej vedeckej informácie? Ak čítame lingvistické práce vo francúzštine, taliančine, španielčine alebo rumunčine, pri minimálnych znalostiach latinčiny alebo jedného zo spomenutých románskych jazykov možno porozumieť obsah danej vedeckej práce. No ak má Rus čítať lingvistickú prácu v češtine alebo srbochorvátčine alebo Bulhar vedeckú prácu v poľštine, hneď vzniknú takmer neprekonateľné prekážky spôsobené predovšetkým rozdielnou terminológiou.

Dnes sa nám zdá neodôvodnené a nebezpečné zostávať na stanovisku „národnej“ terminológie. Trvanie na tomto stanovisku iba utvrdzuje rozšírené presvedčenie o „neprekonateľnej“ ťažkosti slovanských jazykov. Vedecká literatúra napísaná v slovanských jazykoch je mimo slovanského sveta málo využitá a najmä pre terminologické ťažkosti je prístupná iba pomerne malému kruhu odborníkov.

Preto sa treba vážne zamyslieť nad opatreniami zabezpečujúcimi maximálnu internacionalizáciu terminológie v jazykovedných prácach. V jazykovednej literatúre bezpochyby treba dať prednosť medzinárodnému pomenovaciemu termínu.

Z ruského originálu A. V. Isačenko, *Termin-opisanije ili termin-nazvanije* preložila Margita Masárová. (Sborník *Slavjanska lingvistična terminologija*, Sofia 1962, 19–25.)

OBECNÉ ZÁSADY TVORBY NÁZVŮ ANORGANICKÝCH SLOUČENIN V ČEŠTINĚ A RUŠTINĚ

Miroslav Mervart

První názvosloví chemických sloučenin bylo vytvořeno francouzským chemikem A. L. Lavoisierem. Podle vzorů francouzského chemického názvosloví byly vypracovány více či méně dokonalé systémy chemického názvosloví ve všech ostatních jazycích.

O české chemické názvosloví v anorganické chemii se zasloužili hlavně Jan Svatopluk Presl,¹ Josef Jungmann, Vojtěch Šafařík,² Alexander Sommer-Batěk³ a Emil Votoček.⁴

Zhruba asi 100 let trvalo, než se základní české chemické názvosloví v anorganické chemii ustálilo v té podobě, jaké je máme dnes. Začal ho reformovat asi kolem roku 1820 J. S. Presl a teprve roku 1918 bylo přijato tzv. názvosloví sjezdové.

Dnes je již téměř zapomenuto, že J. S. Presl použil k vytvoření českých názvů prvků a sloučenin vzor polský a že čerpal ze spisu Jedrzeje Śniadeckiho „Poczatki chemii dla użycia sluchaczow przy imperatorskim wileńskim universitycie“ z roku 1817. Presl o tom píše:

„Snažil jsem se názvosloví lučebnické vystavěti. Při této práci mi Śniadecki spisem o lučbě, polským jazykem napsaným, svítil,“ a dále: „Proč by Čechové to co jiní Slované našli a to co dobré jest, nemohli užívati, nevidím.“

Presl dále dovozuje, že Francouzi mají skoro celé řecké názvosloví, Němci pak „pro neohlednost jazyka svého buď názvosloví cizí buď své velmi špatné, buď zpotvořené z názvů francouzských mají“, a končí takto: „Co od Polanův jsem si vydlužil každý ne-stranný rozsoudí.“

Typickým znakem české nomenklatury anorganických sloučenin je snaha po vytvoření původního národního názvosloví. Jeden z těch českých chemiků, kteří se velmi zasloužili o české chemické názvosloví, E. Votoček (1872—1950), ho charakterizoval takto:

¹ J. S. Presl, *Lučba čili chemie zkusná*, Praha 1828.

² V. Šafařík, *Základové chemie čili lučby*, Praha 1860.

³ A. Sommer-Batěk, *Návrh k opravě českého názvosloví chemického*, Listy chemické, 1900, 225.

⁴ E. Votoček, *Slovník sloučenin anorganických dle názvosloví sjezdového*, Praha 1919.

„Naše názvosloví sloučenin anorganických jest dnes nejdůležitější chemickou nomenklaturou vůbec, jaké v žádném jiném jazyce není.“

Avšak ani v naší době se vývoj českého chemického názvosloví nezastavil. V první polovině XX. století se projevila naléhavá potřeba tuto nomenklaturu doplnit a zpřesnit. K doplnění českého chemického názvosloví anorganických sloučenin došlo roku 1941, kdy byly schváleny zásady pro tvorbu názvů nevalenčních sloučenin a názvů isopolykyselin a podle návrhu S. Škramovského názvosloví sloučenin koordinačních.⁵ K dalšímu doplnění a hlavně zpřesnění českého chemického názvosloví dochází po schválení názvoslovnou komisí pro anorganickou chemii Československé společnosti chemické při ČSAV, vedené od roku 1953 postupně O. Tomíčkem, O. Wichterlem a S. Škramovským. Poslední, nejobsáhlejší návrh na úpravu, podaný roku 1960, prošel připomínkovým řízením jako československá norma a byl schválen chemickou sekcí ČSAV i příslušnou komisí SAV. Zástupce SAV M. Zikmund⁶ vypracoval konečné znění návrhu. V tomto schváleném návrhu byly respektovány směrnice a zásady přijaté názvoslovnou komisí Mezinárodní unie čisté a užité chemie (IUPAC — International Union of Pure and Applied Chemistry).

Také ruské názvosloví anorganických sloučenin prošlo určitými stadii svého vývoje, avšak v době Mendělejevově (1834—1907) byla již ruská nomenklatura anorganických sloučenin ustálena. Termíny, kterých používal Mendělejev např. ve svém hlavním díle „*Osnovy chimii*“, jsou většinou tytéž, jichž se používá v současné době.⁷

D. I. Mendělejev se také zabýval tvorbou názvů anorganických sloučenin a navrhoval např. sjednocení názvů kysličníků tak, aby v zásadotvorných a kyselinotvorných kysličnicích byl stejný systém. Pro sloučeniny zásadotvorného prvku s kyslíkem navrhoval Mendělejev termín окись a pro sloučeniny kyselinotvorného prvku s kyslíkem termín ангидрид.

Mendělejevův návrh lze demonstrovat nejlépe na kysličnicích manganu:

⁵ S. Škramovský, *České chemické názvosloví*, v knize H. Remy, *Anorganická chemie II*, Praha 1962, 747.

⁶ M. Zikmund, *Názvoslovie anorganických látok*, Bratislava 1963.

⁷ J. D. Mendělejev, *Сочинения*, Moskva 1949, t. 13, 280.

MnO	марганцовистая окись	zakisь марганца
Mn ₂ O ₃	марганцовая окись	окись марганца
MnO ₂	перекись марганца	двуокись марганца
MnO ₃	марганцовистый ангидрид	трехокись марганца (марганцовистый ангидрид)
Mn ₂ O ₇	марганцовый ангидрид	марганцовый ангидрид

V českém i ruském názvosloví kysličníků, kyselin, zásad a normálních solí převažují terminologická sousloví. Nejběžnější jsou terminologická sousloví dvouslovná (např. *kysličník hlinitý* окись алюминия, *kyselina sírová* серная кислота, *dusičnan stříbrný* азотнокислое серебро).

Termínů *kysličník* a *kyselina* se v češtině užívá pro nadřazené, shrnující pojmy (např. *kysličníky dusíku*, *bezokyslíkaté kyseliny*) a jsou také součástí terminologických sousloví (např. *kysličník vápenatý*, *kyselina fosforečná*). U nadřazeného pojmu *zásada* máme však v češtině v terminologickém sousloví termín *hydroxyd* (např. *hydroxyd sodný* je jednosytná zásada). U solí je termín *sůl* pojmem nadřazeným, shrnujícím (např. *dusitaný* jsou soli kyseliny dusité) a není součástí terminologického sousloví (např. sodná sůl kyseliny dusité se nazývá *dusitan sodný*).

V ruštině máme nadřazené pojmy окисел, кислота, основание, соль. Pouze termín кислота je v ruštině i součástí terminologického sousloví (např. фосфорная кислота). U kysličníků máme nadřazený pojem окисел a pro každý určitý kysličník zvláštní, rozlišující termín (např. пять окислов азота называются: закись, окись, азотистый ангидрид, двуокись, азотный ангидрид).

Zásada (основание) je stejně jako v češtině, tak i v ruštině nadřazeným pojmem a pro pojmenování určité zásady používá ruština buď dvouslovného nebo tříslavného terminologického sousloví (např. гидроокись натрия или гидрат окиси натрия). Termínu соль se v ruštině používá také jako nadřazeného pojmu (např. натриевая соль азотистой кислоты называется азотистокислым натрием), avšak dříve bylo slovo соль součástí terminologického sousloví a místo азотистокислый натрий se často používalo terminologického sousloví азотистонатриевая соль.

Sousloví, tzv. typ jmenný, se v češtině skládá ze substantiva a adjektiva, při čemž pořadí složek u kysličníků, zásad a solí je opačné než ve vzorci (tak např. Al₂O₃ je česky *kysličník hlinitý*, nikdy ne *hlinitý kysličník* nebo *kyslík hliníkový* apod., KOH je *hydroxyd draselný*, nikoli *draselný hydroxyd* nebo *draslík hydro-*

xydový apod., NaCl je *chlorid sodný*, nikoli sodný chlorid nebo sodík chlorový).

V ruském názvosloví anorganických sloučenin také převažuje terminologické sousloví dvouslovné, skládající se ze substantiva a adjektiva (např. серная кислота, йодистый калий), ale na rozdíl od češtiny ruština v mnohem větší míře používá i jiných typů terminologických sousloví. Tak např. v ruštině máme u většiny kyslíčníků terminologické sousloví ze dvou substantiv (např. окись алюминия, двуокись серы). U hydroxydů pak máme v ruštině terminologické sousloví ze tří substantiv, zatímco v češtině je to opět sousloví ze substantiva a adjektiva (např. *hydroxyd železnatý* гидрат закиси железа). Sousloví ze tří substantiv se v ruštině vyskytne ještě např. u podvojných kyslíčníků, tak např. *kyslíčnik železnato-železitý* je rusky закись-окись железа. Souřadnost těchto pojmů je graficky znázorněna spojovníkem (-).

V češtině se terminologického sousloví ze dvou substantiv používá např. u tzv. nevalenčních sloučenin, u sloučenin radikálů s příponou *-yl*, u některých komplexních sloučenin a u sloučenin H_2O_2 a F_2O (např. *fosfid železa*, *pentakarbonyl železa*, *chloristan oxonia*, *peroxid vodíku*, *fluorid kyslíku*). Ve všech případech máme pozitivní složku v genitivu singuláru.

Jak v českém, tak i v ruském názvosloví anorganických sloučenin se setkáváme ještě s jednoslovnými termíny, vesměs slučovacími složeninami. Podrobněji o těchto slučovacích složeninách by bylo třeba pojednat v souvislosti s názvy bezkyslíkatých kyselin. V ruštině jsou tyto názvy méně časté než v češtině. Tak např. pro sloučeninu H_2S máme v češtině pojmenování *sirovodík*, resp. *kyselina sirovodíková*, zatím co v ruštině kromě сероводород, resp. сероводородная кислота máme ještě dvouslovné terminologické sousloví сернистый водород. Jednoslovná slučovací složenina typu сероводород je v ruštině vzácná. Sloučeninu HCl , která má v češtině pojmenování *chlorovodík*, resp. *kyselina chlorovodíková*, můžeme v ruštině pojmenovat jen dvouslovným terminologickým souslovím хлористый водород, resp. хлористоводородная кислота.

U solí anorganických kyselin se v ruštině setkáváme s tříslavnými (dvě adjektiva a jedno substantivum nebo jedno adjektivum a dvě substantiva) a dokonce se čtyřslavnými (tři adjektiva a jedno substantivum) terminologickými souslovími, zatímco v češtině je tříslavné terminologické sousloví vzácné. Tak např. sloučenina $Hg(NO_3)_2$ je česky *dušičnan rtuťnatý* a rusky азотнокислая ртуть окисная nebo азотнокислая окись ртути a sloučenina KH_2PO_4 je česky *dihydrofosforečnan draselný* (dříve *kyselý* nebo *primární*

fosforečnan draselný) a rusky kyselý фосфорнокислый калий однозамещенный (také первичный фосфорнокислый калий).

U kyselin je v češtině v pojmenování na prvním místě zdůrazněna kyselá složka (H), na druhém místě zbytek kyseliny (např. SO_4), tedy *kyselina sírová* nikoli sírová kyselina. Tento inverzní slovosled petrifikuje celé sousloví a řadí ho do systému názvosloví. Mluvíme zde o tzv. shodném postpozitivním přívlastku na rozdíl od prepozitivního přívlastku, kterého čeština používá pro petrifikaci ustáleného spojení (např. *bezokyslíkatá kyselina* nikoli kyselina bezokyslíkatá).

Ruština má u kyselin přívlastek prepozitivní, tedy серная кислота nikoli кислота серная a také бескислородная кислота nikoli кислота бескислородная.

Pokud tedy ruština užívá sousloví jmenného typu adjektivum + substantivum (např. u solí a kyselin), neužívá při specifikaci inverzního slovosledu, nýbrž jen slovosledu běžného.

Substantivum u kysličníků a solí bezokyslíkatých kyselin, tedy u skládajících se ze dvou prvků, je v češtině vždy mužského rodu a má příponu *-ík* (*kysličník*, *sírník*) u slov slovanského původu a příponu *-id* (*bromid*, *kyanid*) u slov cizího původu. Adjektivum (např. *dusičitý*, *antimonitý*) má charakteristickou příponu podle kladného formálního mocenství prvku v dané sloučenině. Oba slovní druhy, substantivum i adjektivum, jsou v češtině v rodě mužském.

Název potrojně sloučeniny, tj. sloučeniny ze tří prvků (např. solí kyslíkatých kyselin: *dusičnanů*, *síranů*, *uhlíčanů* atd.) se v češtině skládá většinou ze substantiva s příponou *-an*, ať je název prvku jakéhokoliv původu (*síran*, *boritan*), a z adjektiva, které má charakteristickou příponu (*-ný*, *-natý*, *-itý*...) podle formálního mocenství prvku (např. *chlornan sodný*, *uhlíčan vápenatý*).

V ruštině je nomenklatura založena na zcela odlišném principu. Tak např. pro pojem sloučeniny kyslíku s prvkem, tj. kysličník máme v češtině jen jeden termín, kdežto ruština, jak již bylo uvedeno, má pojem nadřazený (окисел) a pak termíny popisné (např. *двуокись*).

Obecného pojmu окисел používá ruština jednak jako nadřazeného často v množném čísle (např. окислы азота — kysličníky dusíku), nebo jestliže chybí třeba přesná specifikace, o jaký kysličník jde v případě, že je těchto kysličníků více (např. окисел железа) nebo nakonec, chce-li se zdůraznit, že jde právě o určitý kysličník, např. окисел двухвалентного железа, který se však samozřejmě dá jednodušeji nazvat закись железа. Pojmenování

окисел трехвалентного железа lze ovšem snadno nahradit termínem окись железа.

Ruština má u některých kyslíčníků, jak již bylo uvedeno, druhé slovo sousloví vyjádřeno opět substantivem v genitivu singuláru (двуокись азота). U solí je to však jiné. Místo českého substantiva *sírník* má ruština adjektivum сернистый a místo českého adjektiva, např. *antimonitý*, má ruština substantivum v nominativu singuláru, v našem případě сурьма (tedy сернистая сурьма).

Toto jsou obecné zásady tvorby názvů anorganických sloučenin v češtině a ruštině.

V chemii samozřejmě existují i mnohem složitější látky, např. komplexní sloučeniny ze čtyř, pěti i více prvků. Těmito látkami a jejich pojmenováním se zde nezabývám proto, že u těchto sloučenin bylo dosaženo poměrně velké unifikace v názvech.

Tak např. *kyselina hexafluorokřemičitá* je rusky гексафторокремний(4)-кислота, *kyselina tetrařhodanokademnatá* je rusky тетрародно-кадмий(2)-кислота, *tetrakyanomеднан draselný* je rusky тетрациано-медь(1)-кислый калий apod.

POZNÁMKY K TERMINOLÓGII TEÓRIE GRAFOV

Ján Horecký

Teória grafov patrí k pomerne mladým matematickým disciplinám, jej základy sú staré okolo pol storočia. No dnes sa hojne aplikuje aj na riešenie veľmi praktických problémov v ekonomike, ba aj v iných vedných odboroch (medziiným aj v jazykovede) a to má za následok i rozvoj jej terminológie.

Treba hneď na začiatku povedať, že pomerne krátke obdobie rozvíjania teórie grafov sa na jej terminológii prejavuje predovšetkým tým, že ako termíny sa neobjavujú slová zo staršieho obdobia národných jazykov, ale iba nové, v súčasnosti živé slová. A vo vzťahu českej a slovenskej terminológie sa to prejavuje tým, že v oboch našich jazykoch sa tu ako termíny používajú rovnaké slová. Preto je možné uvažovať o termínoch používaných v teórii grafov v slovenskej podobe, hoci vlastne vychádzame z terminológie používanej v prehľadnej českej súbornej práci J. Sedláčka *Kombinatorika v teórii a praxi. Úvod do teorie grafů* (ČSAV, Praha 1964).

Pre pomenovanie základných pojmov teórie grafov je cha-

rakteristické, že sa netvorí nové slová, ale používajú sa slova z bežnej slovnej zásoby, prípadne aj z odbornej terminológie, ale spravidla v prenesenom význame.

Už sám základný termín *graf* sa nepoužíva v bežnom význame, ktorý sa vo výkladových slovníkoch vymedzuje ako „názorné zachytenie, zaznačenie priebehu javu alebo procesu pomocou krivky“ (Slovník slov. jazyka I), ale od vizuálneho chápania sa prechádza k chápaniu abstraktnému. V uvedenej Sedláčkovej práci sa *graf* definuje ako usporiadaná dvojica $[U, H]$ čiže množina bodov a úsečiek, ktorými sú body spojené. Tejto dvojici sa hovorí *graf* preto, že sa „dobré dá znázorniť obrázkom v rovine alebo priestore“ (Sedláček 24). Táto vlastnosť je teda vlastne motívom pre to, že sa pre pomenovanie opísanej dvojice používa slovo *graf*.

Aj pomenovania ďalších základných pojmov majú obrazný charakter: body sa nazývajú *uzly*, ich spojnice sú *hrany*, sled hrán a uzlov, v ktorom sa každý uzol vyskytuje najviac raz, menuje sa celkom prozaicky *cesta*. Opora pre tento názov je zase grafické znázornenie. S názvom *cesta* úzko súvisí aj názov *most*: je to hrana, ktorá nepatrí do žiadnej kružnice grafu a pri grafickom znázornení vyzerá skutočne ako most medzi dvoma brehmi rieky. O grafické znázornenie sa opiera aj názov *slučka* (čes. *smyčka*) pre hranu, ktorá sa vracia do toho istého uzla, z ktorého vychádza.

Veľmi obrazný charakter majú názvy pre rozličné druhy grafov: napr. *strom* (graf, v ktorom niet nijakej kružnice), *hviezda*, *had* (druh stromu).

Osobitne však treba uviesť prípady, v ktorých sa pre pomenovanie niektorého pojmu teórie grafov používa nie slovo z bežnej slovnej zásoby (*uzol*, *strom* a pod.), ale matematický termín, pravda, tiež v prenesenom, resp. posunutom význame. Najnápadnejší je z tohto hľadiska termín *kružnica*. V teórii grafov vôbec nejde o množinu bodov v rovine rovnako vzdialených od stredu, ale jednoducho o útvar, ktorý možno nakresliť tak, že sled hrán sa vracia do toho uzla, z ktorého vychádza, pričom obrysy tohto obrazca môžu byť úplne hranaté. Ak má kružnica tri hrany, nazýva sa *trojuholníkom*, ak má štyri hrany, ide o *štvoruholník*. Pritom tieto dva názvy sa tesnejšie primykajú ku geometrickému chápaniu, ale predsa len sú v rozpore s bežným chápaním kružnice. Veľmi obrazné je aj pomenovanie *dĺžka kružnice*, ak ide o počet uzlov, z ktorých pozostáva kružnica.

Istá obraznosť je aj v prevzatých, resp. medzinárodných slo-

vách. Napr. *artikulácia* je uzol spájajúci dva podgrafy, *cyklus* je vlastne druh kružnice, v ktorej z každého uzla jedna hrana vychádza a do každého uzla jedna hrana vchádza.

V prívlastkoch združených pomenovaní pochopiteľne je menej príležitostí na využívanie obrazných motivácií. Možno uviesť napr. prídavné mená *prázdny* (v názve *prázdny graf*), *otvorený*, *uzavretý* (*otvorený ťah*, *uzavretý ťah*), do istej miery sem patrí aj *párny graf* (ktorý má chromatické číslo 2). Inak sú tu bežné aj vzťahové prídavné mená v názvoch ako *uzlová báza*, *hranový rez*, *rovinný graf*. V takýchto názvoch sa čiastočne stráca obrazný charakter, lebo prídavné mená nie sú odvodené posunutím významu od prídavných mien bežnej slovnej zásoby, ale už od terminologizovaných metafor typu *uzol*, *hrana*. Je zaujímavé, že od najvýraznejšie obrazných názvov, ako sú *strom*, *had*, *kružnica*, sa prídavné mená v združených pomenovaniach netvoria.

Pojmy, ktoré sú charakterizované výsledkom nejakej činnosti (čo sa prejavuje v názve prívlastkom v podobe prídavného alebo iným deverbatívnym prídavným menom), môžu mať ešte ďalší znak, ktorým sa vyjadruje druh alebo smer tejto činnosti. Tento ďalší znak sa vyjadruje príslovkou. K tomuto typu patria napr. názvy *čiastočne orientovaný graf*, *dobře orientovaný graf*, *homeomorfne ireducibilný graf*. Vzťah k iným pojmom vlastnej teórie sa vyjadruje v názvoch ako *uzlove ohodnotený graf*, *hranove ohodnotený graf*. Osobitný je tu typ *k-chromatický graf*.

Bežné sú v terminológii grafov aj názvy s nezhodným prívlastkom, napr. *podgraf grafu*, *stupeň uzla*, *dĺžka sledu*, *grupa automorfizmov*, ba aj s nezhodným prívlastkom rozvitým ďalším prvkom, napr. *sled nulovej dĺžky*, *graf nekonečného stupňa*, *uzlová báza druhého druhu*.

Osobné mená sa ako motivačný prvok používajú iba v niekoľkých názvoch: *Husimiho strom*, *Grundyho funkcia*; *hamiltonovská čiara*, *eulerovské grafy*.

Osobitne treba spomenúť názvy charakterizované snahou o čo najpresnejšie vyjadrenie všetkých znakov a v jazykovej podobe prílišnou opisnosťou. Ide o názvy ako *sled medzi uzlami x_0 a x_n* , *zloženie sledov S_1 a S_2* , *izomorfizmus medzi grafmi G_1 a G_2* , *uzlový stupeň súvislosti grafu G* , *hranový stupeň súvislosti medzi uzlami x a y* , *automorfizmus zložený z automorfizmov F_i a F_j* , *uzlová reťaz grafu G medzi uzlami x a y* .

Zdá sa, akoby tu chýbali nejaké metaforicky motivované názvy, a preto sa uvádza temer úplná definícia pojmu namiesto

stručného názvu. V porovnaní s metaforickými názvami typu *cesta*, *kružnica* je to práve protichodná tendencia a tak možno terminológiu grafov charakterizovať práve týmito dvoma znakmi: na jednej strane snaha o stručné obrazné názvy, na druhej strane názvy v podobe definícií, v ktorých sa však využívajú základné metaforické názvy.

Táto charakteristika sa týka predovšetkým českej a slovenskej terminológie teórie grafov, ale zdá sa, že ju možno aplikovať aj na terminológiu teórie grafov v iných jazykoch. I keď sa totiž pre metaforické pomenovanie používajú azda iné slová (napr. *vrchol* namiesto *uzol*, *rebro* alebo *rameno* namiesto *hrana*, *bod* namiesto *uzol*), celkový ráz je vo všetkých jazykoch rovnaký.

K MOŽNOSTIAM KOORDINÁCIE ODEVNÍCKEHO NÁZVOSLOVIA

Ivan Masár

I keď odevníctvo nie je na Slovensku nijakým novým odborom, o sústavnejšej starostlivosti o odborné názvoslovie tohto odvetvia ľahkého priemyslu možno hovoriť až v ostatnom čase. Približne rovnaká situácia je i v Čechách, kde sa vo všeobecnosti pociťuje zaostávanie výrazových prostriedkov za nebývalým rozvojom technických prostriedkov.¹ Jestvuje síce slovenská odborná literatúra o výrobe materiálov pre priemyselné odevníctvo,² ale o priemyselnom odevníckom názvosloví môžeme hovoriť len odnedávna, keď sa publikovali základné odborné práce aj o tomto odvetví.³ Autori týchto prác si uvedomili potrebu premeny niekdajšieho krajčírskoho názvoslovie na

¹ Pozri L. Gamba, *K problematice oděvního názvosloví*, ČSTČ 1, 1962, 115.

² V článku V. Uhlára, *K niektorým otázkam slovenskej textilnej terminológie*, ČSTČ 1, 1962, 42–55, najmä v poznámkach pod čiarou uvádza sa súpis takejto literatúry.

³ J. Jurga – P. Hamžík – Š. Galusek, *Odevnícke názvoslovie a základy odevníctva*, Bratislava 1961; *Odevnícke názvoslovie*, Bratislava 1963.

priemyselné názvoslovie,⁴ ale predovšetkým pokladali za potrebné spresniť niektoré pojmy alebo vymedziť nové potrebné pojmy, systematicky ich usporiadať a adekvátne pomenovať. Z hľadiska ustáľovania slovenského odevníckeho názvoslovía ide nepochybne o práce veľmi závažné, ktoré navyše umožňujú sledovať vývoj odevníckeho názvoslovía za posledné tri-štyri roky. Okrem toho však — a to je pre náš cieľ rozhodujúce — tvoria bázu, na ktorej možno konfrontovať české a slovenské odevnícke názvoslovie.⁵

Pri základnom delení odevov zhodnosť našich odevníckych terminológií reprezentujú termíny slov. *odev* — čes. *oděv*, *mužský odev* — *mužský oděv* atď. Další klasifikačný rad však už vykazuje isté rozdiely: *dievocké odevy* — *oděvy pro dospívající dívky*, *dievčenské odevy* — *divčí oděvy*, *detské odevy pre dievčatá* — *dětské oděvy pro dívky*. V slovenských termínoch sa používa ako diferencujúci prvok zhodný prívlastok, v češtine zasa prevažujú nekongruenčné pomenovania. Zriedkavejšie sú prípady nekongruenčných pomenovaní v oboch jazykoch. Proti čes. *kojenecké oděvy pro chlapce* máme slov. *dojčenské odevy pre chlapcov*, a nie očakávaný termín *dojčenské chlapčenské odevy*, čo by vyhovovalo celkovému zámeru tvoriť termíny so zhodným prívlastkom. Nepovažujeme však za potrebné termíny *dojčenské odevy pre chlapcov*, *dojčenské odevy pre dievčatá*, lebo tieto odevy sa líšia len farbou, inak sú rovnaké. Dostačujúci by bol termín *dojčenské odevy*. Pri pomenovaniach odevov pre deti a mládež spôsobuje diferenciu to, že slovenským slovám *dievka*, *dievča* zodpovedá len čes.

⁴ Porovnaj k tomu recenziu Odevníckeho názvoslovía a základov odevníctva od K. Sochora, ČSTČ 1, 1962, 375.

⁵ České termíny sme si overovali jednak v publikácii *Oděvní slovník*, Praha 1963, jednak v citovanej publikácii *Odevnícke názvoslovie*, kde sa okrem slovenských názvov uvádzajú aj niektoré české. Paralelné české termíny nie sú pri všetkých slovenských názvoch preto, lebo české názvoslovie sa reviduje a ustáľuje nanovo. S minimálnou odchýlkou však platí, že české termíny v príručke *Oděvní slovník* a v *Odevníckom názvosloví* sa zhodujú. Pretože *Oděvní slovník* je rozsahom menší než slovenské názvoslovné práce, ako aj preto, že Odevnícke názvoslovie neuvádza všetky české termíny, nemohli sme porovnať obidve názvoslovía úplne detailne. Ale aj ten materiál, ktorý sme konfrontovali, možno pokladať za spoľahlivé východisko jednak pre charakteristiku obidvoch názvosloví, jednak pre naznačenie koordinačných možností.

divka a rovnako slov. adjektívu *dievocký, dievčenský* len čes. adjektívum *divčí*.⁶ V ďalších termínoch vznikol rozdiel použitím rozdielných lexikálnych prostriedkov našich jazykov (*junácke odevy* — *jinošské oděvy, jesenný odev* — *podzimní oděv* a i.). Základné delenie odevov je v českom i slovenskom názvosloví rovnaké, len miestami sa v slovenskom názvosloví prejavuje snaha o jemnejšiu diferenciaciu a klasifikáciu. Zavádza sa napríklad termín *športovací odev*, ktorý nie je uvedený ani v publikácii *Odevní slovník* a ani v *Odevníckom názvosloví* sa nenachádza pri ňom príslušná česká paralela. Termínom *športovací odev* pomenúva sa odev, ktorý „je zhotovený pre vykonávanie určitého druhu športu“, na rozdiel od termínu *športový odev*, definovaného ako „vychádzkový odev, ktorý strihom, ozdobným štepovaním a často aj materiálom dosiahne taký vzhľad a voľnosť, že je vhodný aj pre niektoré jednoduché športové príležitosti“. Mohlo by sa síce uvažovať aj o termíne *odev pre šport*, ale účelovosť tohto odevu sa rovnako postihuje aj termínom *športovací odev*. V takýchto prípadoch je kongruenčný termín odôvodnený celkovým systémom (v oddiele Základné všeobecné delenie odevov sú len jednoslovné termíny a dvojslovné termíny so zhodným prívlastkom: *odev, oblečenie* ap.; *spodný odev, vrchný odev, zvrchný odev, jarný odev, letný odev* atď.). Zaujímavý je rozdiel v termínoch slov. *uniforma* — čes. *stejnokroj*. Keďže sa v češtine štylisticky nijako neobmedzuje slovo *uniforma* (práve tak ako v slovenčine slovo *rovnošata*), ukazuje sa výhodnejšie mať v obidvoch jazykoch len bežný termín *uniforma*, prípadne aspoň nestávať proti cudziemu zdomácnenému slovu v jednom jazyku domáce slovo iného jazyka. Z koordinačného aspektu je tu výhodnejšie pomenovanie *uniforma* než domáce slová znamenajúce opäť lexikálnu diferenciaciu (slov. *rovnošata* — čes. *stejnokroj*). Pre takéto riešenie vidíme oporu aj v tom, že jestvuje adj. *uniformovaný* a niektoré ustálené spojenia ako *uniformovaná jednotka* a i.

Podnety k úvahe o dôslednejšej koordinácii poskytujú aj významove nepriezračné termíny. V sústave pomenovaní s triediacim kritériom strih odevu ustálil sa v slovenskom názvosloví termín *dotykový odev*. Ide síce o systémový, ale významove nepriezračný termín. Rozumie sa ním odev, ktorého pred-

⁶ *Slovník spisovného jazyka českého I*, Praha 1960, 327 hodnotí adj. *divčenský, děvčenský* ako nárečové.

né okraje sa po zapnutí dotýkajú. Motivácia dotykcom nevyhovuje z významového hľadiska. Nie je tu dostatočne zreteľná súvislosť medzi významom adj. *dotykový* a činnosťou (zapínaním), ktorej výsledkom je dotyk. Ostatné termín *dotykový odev* sa prijal s výhradami.⁷ Tento prípad neuvádzame ako jednotlivosť, ale ako reprezentanta takého typu rozdielov, pri ktorých bude potrebné pred koordináciou znova zvážiť vhodnosť a primeranosť nového pomenovania.

Pomerne pestrý obraz poskytuje názvoslovie druhov odevov. Vhodne sa tu využívajú na rozlíšenie jemnejších významových odtienkov prípony *-ovitý, -ový*. Pre slovenčinu sa už ustálili termíny ako *sukňovitý odev* (t. j. odev, ktorý jediným obalom zakrýva panvu a obidve končatiny), *nohavicovitý odev* (odev pre panvu a dolné končatiny, ktorý sa od rozkroku rozdvaja), *trupový odev* (odev na obliekanie trupu) ap. Podobne by sa mohli motivovať aj české názvy. Za celkom neodôvodnenú považujeme v tomto okruhu diferenciu v termínoch *náprsníková zástera* — *zástěra s náprsníkem* a pomerne kuriózný rozdiel *sukňovité nohavice* — *kalhotová sukně*. Podľa definície termín *kalhotová sukně* označuje „ženské krátke alebo trojštvrťové športovacie nohavice. Obidve nohavice sú veľmi voľné, takže sa podobajú sukni“. Máme tu teda do činenia s pomenovaniami nohavíc, a nie s pomenovaniami sukni. Český termín je nevyhovujúci, nesystémový. Sústava pomenovaní rozmanitých plášťov je v českom názvosloví bohatšia a v jednotlivých prípadoch sú termíny slovotvorne zreteľnejšie a významove priezračnejšie. Kritériom delenia plášťov sú ročné obdobia, a tak sa v českom názvosloví ustalujú pomenovania *jarní plášť, letní plášť, podzimní plášť, zimní plášť*. V slovenčine sa tu vystačilo s jednoslovnými pomenovaniami *jarník, zimník*. Námet na úvahu dáva aj dvojica termínov slov. *dažďový plášť* — čes. *plášť do deště*, z ktorej český termín je logickejší, kým slovenský násilne systémový. V hovorovej reči je však bežný aj typ *dažďový kabát*.⁸ Rozhodne však treba uprednostniť významove priezračný nekongruenčný termín.

Mnohé zhodné termíny zo základov šitia (*steh* — *steh*, *šev* v češtine i slovenčine) sú predpokladom, že sa na zvláštne

⁷ Pozri v Sochorovej recenzii Odevníckeho názvoslovía a základov odevníctva, ČSTČ 1, 1962, 376.

⁸ V Slovníku slovenského jazyka I, 237 adj. *dažďový* exemplifikuje sa hovorovým dokladom *dažďový kabát* = kabát do dažďa.

ťažkosti nenarazí ani pri ustaľovaní českých termínov k slov. *lice stehu, rub stehu, vsun, výsun, vpich, ručný retiazkový steh, poloretiazkový steh* ap. Slovenské pomenovania stehov sú diferencovanejšie, v jednotlivých prípadoch však diferenciácia viedla až k pleonastickým názvom. Taký je termín *stehovací steh*. Ak ho posudzujeme z neodborného hľadiska, dôjdeme k záveru, že sa vystačí s termínom *pomocný steh* (aj v češ. len *pomocný steh*). S osobitnými problémami bude potrebné vyrovnáť sa v nápadne rozdielnej dvojici slov. *štep* — čes. *řadka stehů*. Výhody jednoslovného termínu *štep* prejavia sa pri ustaľovaní českých paralel k slovenským názvom *štep odevu, rázporkový štep nohavíc*, ale najmä k názvom *viacštepový šev, vnútroštepový šev, jednoštepový šev*. Treba zvážiť, či by sa aj v českom odevníckom názvosloví nemohol normalizovať termín *štep*, i keď sa toto slovo štylisticky obmedzuje.⁹ Možnosť lepšej koordinácie ukazuje sa v takých prípadoch, ako sú čes. *hřbetový šev* — slov. *chrbátovaný (!) šev, jednoduchý hřbetový šev — jednochrbátovaný (!) šev*. Slovenské pomenovania majú príliš umelé diferencujúce prvky „vypožičané“ z particípie nejestvujúceho slovesa „chrbátovať“. Potreba podoby „chrbátovaný“ nevyplýva nijako jednoznačne ani z definície termínu *chrbátovaný šev*. (Ide o šev, v ktorom sú vnútorným štepom spojené chrby prehnutých švíkových záložiek.)

Z povahy odevníctva vyplýva, že sa pre pomenovania rozmanitých činností hojne využívajú slovesá. Okrem značnej zhody medzi českými a slovenskými slovesami sme zistili, že niektoré slovesá bežnej slovnej zásoby použili sa v niekoľkých terminologických významoch. Sloveso *prešit* má v odevníckej terminológii význam „prerobiť oblek“, ale znamená aj „vytvoriť nešvíkový šev cez odevný materiál“. Čeština je tu v zrejmej výhode, lebo proti prvému významu slovesa *prešit* je v odevníctve sloveso *přešit* a proti druhému významu sloveso *prošit*. Iný rozdiel vznikol ustálením slovenského slovesa *cikcakovať*, ktorým sa pomenúva zhotovovanie kľukatého viazaného stehu. Je zaujímavé, že normatívne slovníky¹⁰ rovnako hodnotia príslovku *cikcak*, z ktorej sa produktívnym spôsobom utvorilo v slovenčine sloveso *cikcakovať* ako terminologické

⁹ Příruční slovník jazyka českého V, 1166 označuje slovo *štep* ako ob. a variant *step* ako kníž.

¹⁰ Slovník slovenského jazyka aj Slovník spisovného jazyka českého hodnotia príslovku *cikcak* ako hovorovú.

sloveso. Kým však v slovenskom názvosloví stylistické hodnotenie *hovor.* nebolo prekážkou pre normalizovanie tohto termínu, pri ustáľovaní českého odevníckeho názvoslovía sa k nemu zaujalo rezervovanejšie stanovisko.¹¹ Zo slovotvorného hľadiska je iste prekvapujúce sloveso *uzašiť* (*uzašiť*) s významom „upevniť štep znásobením stehov na začiatku alebo na konci šitia“. Bohatá škála slovies využíva sa na pomenovania pomocných prác pri výrobe odevov. V tejto oblasti však je medzi českými a slovenskými názvami zhoda.

Tendenciou k systémovosti možno si vysvetliť rozdiely aj pri niektorých názvoch súčiastok odevov. Slovenské termíny sú tvorené jednotne (dvojslovné termíny s adjektívnym prívlastkom), v českom názvosloví je situácia trochu iná. Proti slovenskému termínu *pazušný podklad* je čes. *potítko*, ale paralelný český názov pre slov. *chrbtový podklad* je už *zádový podklad*. Termín *pazušný podklad* je v porovnaní s termínom *potítko* širší a neimplikuje predstavu nástroja alebo prostriedku deja ako české substantíva na *-tko*.

Pri koordinácii odevníckeho názvoslovía nemožno opomenúť ani rozdiely v termínoch základných a kontrolných rozmerov (slov. *polobvod hrude* — čes. *půlobvod hrudníku*, *polobvod nadprsia/podprsia* — *půlobvod nad prsy/pod prsy*, *obvod podkolenia* — *obvod pod kolenem*). Treba zvážiť potrebu slovenských novotvarov *nadprsie*, *podprsie*. Rovnakú pozornosť si zasluhujú aj nezhody v termínoch strihových rozmerov a mier. V prípadoch ako slov. *bočná dĺžka dolnej končatiny* — čes. *boční délka pro kalhoty*, *predná výška pása* — *boční délka pro sukni* ukazuje sa potreba objasniť napred pojmy a až potom pristúpiť ku koordinácii. Podobne treba postupovať aj pri termínoch typu slov. *nadnožná priamka* — čes. *nadkotníkovú přímka*.

Zvláštnym príkladom na rozdiely medzi slovenským a českým odevníckym názvoslovím sú pomenovania spôsobov spracovania materiálu. Hoci ide o termíny utvorené od slovesa s rovnakým základom *strih-* (*stříh-*), značné rozdiely sú v predponách ďalších deverbatív a tiež v tom, že jednému českému termínu

¹¹ Oděvní slovník takéto sloveso vůbec neuvádí a slovo *cik-cak* pokladá za nesprávné (s. 75). Namiesto neho normuje termín *klikatý vázaný steh*. Příslušný český ekvivalent nie je pri hesle *cikcakovať* ani v Odevníckom názvosloví (s. 110). Autori Slovenského odevníckeho názvoslovía pokladali zrejme adverbálny základ tohto slovesa za výhodný, pretože ho použili aj v ďalších termínoch (*cikcakárka*, *cikcakovačka*, *cikcakový steh*).

zodpovedajú dva slovenské. Proti čes. *nástřih* normoval sa v slovenčine termín *nástrih* i *zástrih*, pre čes. *zástřih* ustálil sa *priestrih* a pre čes. *průstřih* zasa slov. *strih*. Definície týchto termínov ukazujú, že slovenské názvy sú výstižnejšie a s podrobnejším klasifikovaním možno len súhlasiť.

Samozrejme aj v odevníckom názvosloví sú diferencie vyplývajúce z rozdielov v jadre slovnej zásoby našich národných jazykov. Prejavuje sa to v takých termínoch ako slov. *vrecko* — čes. *kapsa*, *nohavice* — *kalhoty*, *poduška* — *poštář*, *golier* — *límeč*, *náplecník* — *nárameník*, *blůzka* — *halěnka* (čes. *blůza* je „druh pracovních nebo stejnokrojových kabátů s lehčím vypracováním“), *bielizeň* — *prádlo*, *bielizniar* — *prádlar*, *oplecnice* — *šle* atď. Rozdielne sú potom aj viacslovné termíny, v ktorých sa použili tieto slová.

Keďže súčasnú názvoslovnú prácu u nás charakterizuje okrem iného aj koordinácia českých a slovenských termínov, zámerne sme poukázali len na rozdiely v obidvoch odevníckych názvosloviach, aby sme naznačili, kde sú možnosti ďalšieho zblížovania. (To však neznamená, že obidve terminológie nemajú aj veľa spoločných črt. Naopak. Zhôd je nepomerne viac než rozdielov.)

Konfrontácia materiálu ukazuje, že zdroj rozdielov nie je len v odlišných lexikálnych jednotkách našich jazykov, ale že hlavným prameň je v pomenovacích postupoch. V slovenskom odevníckom názvosloví sa vo väčšej miere ako v českom používajú pre tie isté pojmy kongruenčné pomenovania, v češtine nekongruenčné (*náprsná zástera* — *zástěra s náprsníkem*, *dievocké odevy* — *oděvy pro dospívající dívky*, *dažďový plášť* — *plášť do deště*). Pre isté okruhy termínov je v slovenskom odevníckom názvosloví príznačná univerbizácia, kým v češtine sa pre tie isté pojmy ustálili dvojslovné pomenovania. Okrem prípadov typu *jarní plášť* veľa dokladov možno uviesť z názvoslovia odevníckych strojov, v ktorom sa zásadne proti jednoslovnému slovenskému termínu ustalaťuje dvojslovný český termín: *podrážačka* — *podrážecí stroj*, *stužovačka* — *ztužovací stroj*, *uzávierkovačka* — *uzávěrkovací stroj*, *dierkovačka* — *dírkovací stroj*, *gombíkovačka* — *knoflíkový stroj*, *zapošívачka* — *zapošivací stroj* atď. Ďalšie rozdiely vyplývajú z toho, že sa v jednom alebo v druhom názvosloví detailnejšie prepracovala sústava pojmov. (V slovenskom názvosloví ide napríklad o pomenovania štepov, v českom o pomenovania plášťov.) A napokon pre slovenské názvoslovie je charakteristická dô-

slednejšia systémovosť, i keď sa v istých prípadoch azda trochu preexponovávala (*športovací odev, dažďový plášť*).

Pri koordinácii treba brať do úvahy okrem uvedených okolností najmä prednosti jedného i druhého názvoslovie. Koordináčnú prácu v každom prípade uľahčí fakt, že jedno z našich názvosloví sa už ustálilo a normovalo v celom rozsahu v knihe Odevnícke názvoslovie.

PŘÍSPĚVEK KE KOORDINACI SLOVENSKÉ, ČESKÉ A SVĚTOVÉ TERMINOLOGIE ROSTLINNÝCH VIRŮ¹

Rostislav Kocourek

Jedním z rysů pozoruhodné publikace Víta Bojňanského a spolupracovníků je soustavná pozornost věnovaná terminologii. Právě k tomuto rysu je zaměřen náš článek.

Speciální část knihy obsahuje výklad o více než pěti stech virových chorobách rostlin pěstovaných nebo rostoucích na území ČSSR. Za slovenským termínem se vždy uvádějí jinojazyčné ekvivalenty: český, ruský, anglický i německý a termíny vědecké (latinské) užívané hlavními systematiky oboru. Tak například na 228. straně nacházíme pod slovenským termínem *mozaika repy* tyto údaje.

Mozaika řepy, мозаика свеклы, sugar beet mosaic, Rübenmosaik, *Beta virus 2* (LIND) SMITH, *Marmor betae* HOLMES, *Aphidophilus betae* RYŽKOV.

Aby bylo možno uvést tento výčet u všech probíraných virových chorob, bylo potřebí mnoho soustředěné práce, o níž autoři podávají jen skromný náznak v předmluvě. U autorů základních děl nebylo totiž shody v termínech, jež byly přiřazovány dané virové chorobě. Tak jeden autor užíval termínu *mozaika repy cukrovej*, jiný termínu *mozaika cukrovej repy*, jiný *repná mozaika* a jiný *mozaika repy*. Tím byla narušována zásada jednoho termínu pro jeden pojem, kterou M. Mazur vyčlenil jako 9. zásadu terminologickou.² Tuto zásadu porušoval mnohdy i tentýž autor v téže publikaci. Takovýto stav

¹ V. Bojňanský a kol., *Virusové choroby rastlín*, Bratislava 1963.

² *Terminologia techniczna*, Warszawa 1961, 34.

u základních termínů oboru nebyl uspokojivý. Ztěžovalo se tak dorozumívání mezi odborníky a zvláště u méně zkušených adeptů virologie, u dokumentátorů a překladatelů vznikl v některých otázkách zmatek, například když tatáž choroba byla jednou označována jako *žltáčka cibule*, jednou jako *přížkovitost*, anebo jako *mozaika cibule*.

Situace v české terminologii viróz byla obdobná. Z neustálenosti národních terminologií vyplývaly i obtíže při snaze o koordinaci terminologie české a slovenské. Byla zde tedy potřeba koordinovaně ustálit českou i slovenskou terminologii viróz. Vedoucí autorského kolektivu volil tehdy myslím nový postup, jenž byl od té doby pro takovéto situace přijat jako nejvhodnější.³ Ve spolupráci s terminologicky zaměřenými lingvisty J. Horeckým a K. Sochořem přikročil k současnému ustálení terminologie slovenské i české. Na základě vlivných prací nejlepších autorů připravil názvoslovný materiál pro diskusi v Komisi ochrany rostlin tehdejší ČSAZV v lednu 1961. Účast lingvistických odborníků s velkými zkušenostmi s prací v terminologických komisích a s pochopením pro potřebu koordinace terminologie způsobila, že poddiskutované a schválené názvosloví je vhodné i po stránce jazykové.

Že V. Bojňanský důležitost lingvistického hlediska plně docení, je ostatně patrné i ze statí,⁴ na níž spolupracoval s J. Horeckým a kde se zevšeobecňují konkrétní zkušenosti získané v průběhu práce. Výsledky komisionálního jednání byly dány virologické i lingvistické veřejnosti k dispozici čištěním v odborných časopisech.⁵ Tím byla umožněna široká diskuse a dán předpoklad k zlepšování dosavadních výsledků.

To vše bylo vykonáno včas, takže publikace již používá této komisionálně ustálené terminologie. To je důležité především proto, že komisionální rozhodnutí je většinou málo platné, nevede-li k realizaci návrhů v konkrétních kontextech a v publikacích zásadního významu. I v tom smyslu odpovídá práce V. Bojňanského a jeho spolupracovníků duchu současných potřeb. Ve zprávě o pracovním zasedání ČSÚTK z prosince 1963 uvádí J. Horecký, že v diskusi se poukázalo na potřebu uvádět v učebnicích a monografických pracích stručné diferenciální

³ *Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie*, ČSTČ 3, 1964, 133: „Zásadne treba súčasne ustaľovať české i slovenské názvy.“

⁴ *Motivácia biologických terminov*, SON 9, 1961, 225–229.

⁵ *Rostlinná výroba* 7, 1961, 1437–1462; SON 9, 1961, 199–207, 230–241, 300–311.

slovníčky základních českých a slovenských názvů.⁶ Bojňanského zařazení českých ekvivalentů přímo do textu a připojení i abecedního rejstříku českého splňuje, zdá se, tento požadavek vzorně a úsporně.

Bojňanský však měl na paměti nejen potřebnou koordinaci mezi terminologií slovenskou a českou. Je samozřejmé, že uvádí mezinárodní terminologii vědeckou (latinskou) všude tam, kde latinské termíny již byly stanoveny, a to nejen podle systému K. M. Smith⁷ a F. O. Holmes⁸, nýbrž i podle systému V. L. Ryžkova z r. 1952. O přednostech těchto soustav, stejně jako o perspektivní dosud soustavě H. P. Hansen a najdeme v knize výklad v kapitole o základech třídění a názvosloví rostlinných virů.⁹

Při ustalování slovenské a české terminologie přihlížel V. Bojňanský nejen k termínům vědeckým, nýbrž i k národním termínům některých světových jazyků (ruštiny, angličtiny a němčiny). Jak ukázal J. Bělič,¹⁰ je nutno terminologickou koordinaci mezi češtinou a slovenštinou provádět tak, aby se názvosloví vyvíjelo stejným směrem při zachovávání specifčnosti obou jazyků a také při potřebném sladění s názvoslovím mezinárodním, zejména pokud jde o jazyky států socialistického tábora. V. Bojňanský tuto zásadu ve své další přípravné práci konkretizuje a rozvíjí.

Za základ pro ruské ekvivalenty byla vzata ruská terminologie zachycená v uvedené již publikaci *Virusnyje bolezni rastenij*. Ekvivalenty byly revidovány G. M. Razvjažnikovou z Moskvy. Pro anglické ekvivalenty vycházel Bojňanský kromě práce Smithovy ze souhrnu, jež redigoval J. C. F. Hopkins v *Review of Applied Mycology*.¹¹ Pro němčinu bylo mimo jiné použito knihy M. Klinkowského a kol.¹²

⁶ ČSTČ 3, 1964, 192.

⁷ *Textbook of plant virus diseases*, 1957; ruský překlad *Virusnyje bolezni rastenij*, 1960.

⁸ *Handbook of phytopathogenic viruses*, 1939, i jinde.

⁹ V. Bojňanský, c. d., 89–93.

¹⁰ *Za upevňování kontaktu mezi češtinou a slovenštinou na poli terminologie*, ČSTČ 1, 1962, 6.

¹¹ *Common names of plant virus diseases used in the Review of Applied Mycology*, RAM, vol. 35, 1957, 78 stran.

¹² *Pflanzliche Virologie*, 1958.

Poradcem pro otázky německé terminologie byl K. Schmelzer z Archersleбенu. Vzhledem k diferencím v inventáři virových chorob v různých zemích musil autor v některých případech sám analogicky vytvořit cizojazyčný ekvivalent pro specificky naši virovou chorobu.

Kontextové přiřazení vědeckých a ekvivalentních národních termínů k termínům slovenským je oprávněno nejen prakticky, ale i teoreticky. Nejdůležitější stránkou termínu je definovanost jeho pojmového významu. Tato definovanost je nejlépe zaručena ne izolovanou definicí, nýbrž definicí, výkladem a příkladem uprostřed soustavně členěného výkladu o spřízněných pojmech a jim odpovídajících skutečnostech. Přitom jinojazyčný ekvivalent slovenského termínu není nic jiného než jinojazyčný termín pro týž pojem. Řekneme-li, že *svinutka bramboru* je *potato leaf roll*, chceme tím pouze říci, že tu virovou chorobu, kterou čeští virologové označují termínem *svinutka bramboru*, označují angličtí a američtí virologové termínem *potato leaf roll*. Tato formulace neříká nic o pojmovém významu obou termínů. Proto je vhodné, aby se cizojazyčné ekvivalenty zařazovaly přímo do textu vědeckých publikací, tj. tam, kde je obsažen i výklad pojmového významu termínu.

K tomu přistupuje i výhoda didaktická, neboť odborník i ne-odborník si lépe zapamatuje jinojazyčný termín provázený definicí, popř. obrázkem. Pomalejší orientaci, jež je jedinou nevýhodou tohoto postupu, je možno odstranit připojením cizojazyčných rejstříků. A právě takový postup volil V. Bojňanský, neboť publikace obsahuje vedle slovenského, latinského a českého rejstříku i ruský, anglický a německý rejstřík virových chorob. Publikace je tedy nejen slovenskou učebnicí virologie, nýbrž i šesti-jazyčným slovníkem slovensko-latinsko-česko-rusko-anglicko-německým obsahujícím nejen snadno vyhledatelné termíny v těchto jazycích pro více než 500 virových chorob, ale také slovensky formulované a často i obrázkem doložené vymezení jejich pojmového významu. Ani velmi náročný terminolog by nemohl od knihy žádat více.

Tím se dostáváme k otázce ekvivalentů v učebnici obsažených. Omezíme se na ekvivalenty anglické. To bude výhodné i proto, že z předmluvy nepřímo vyplývá, že právě tyto ekvivalenty nebyly revidovány externistou.

U virových chorob, kde existuje britsko-americká tautonymie byla vždy dána přednost ekvivalentu jen v jedné variantě angličtiny. Převážně to byla varianta britská (např. pro *mo-*

zaiku kukuřice se uvádí *maize mosaic*, a ne americké *corn mosaic*, pro metlovitost vojtěšky, *lucerne witches' broom*, a ne *alfalfa w. br.*), někdy též varianta americká (např. pro čárkovitost bramboru najdeme *potato veinbanding*, a ne britské *potato severe mosaic*). To je oprávněno především tím, že i mezi britskou a americkou angličtinou probleskují snahy o postupnou unifikaci. Např. i americký virolog Holmes užívá *maize*, a ne *corn*.

Zajímavé jsou sdruženiny typu *winter wheat mosaic* (ruská mozaika pšenice), jež Hopkins a Bojňanský uvádějí ve tvaru *wheat mosaic (winter)*. U těchto sdruženin by patrně bylo názornější upravit Hopkinsem uváděný tvar, např. takto: *(winter) wheat mosaic*. Podobně by snad bylo názornější pro americkou mozaiku pšenice uvádět (*soilborne*) *wheat mosaic*. Vede nás k tomu skutečnost, že závorka za sdruženinou může mít i jinou syntaktickou platnost, např. *apple proliferation (witches' broom)* pro proliferaci jabloně, jež znamená, že choroba se označuje buď *apple witches' broom* nebo *apple proliferation*. Druhé (a možná lepší) řešení by bylo upravit lépe tento poslední případ na str. 371 a ponechat *wheat mosaic (winter)* v Hopkinsově formě.

Publikace — jak již bylo naznačeno — uvádí i *ad hoc* vytvořené termíny pro virózy, jež jsou pro ČSSR specifické a neměly anglický ekvivalent. Ve velké většině případů se podařilo vytvořit pro naše choroby zcela vyhovující anglické termíny, jejichž srozumitelností neotřesou ani vážné tiskové chyby. Dáváme pouze k úvaze, zda by nebylo možno pro *kápoovitost listů lípy*, *růstové asymetrie smrku* a pro *kápoovitost jilmu* hledat stručnější termíny anglické; navrhuje např. *lime leaf cowl*, *spruce asymmetry*, *elm cowl*. Pro *mozaiku pastináku* bychom mohli vedle *Pastinaca mosaic* utvořit termín *parsnip mosaic*. Všechny nově utvořené termíny by snad bylo vhodné v publikaci zvláště vyznačit.

Uvedené poznámky jsou míněny jako drobné doplnění práce a nechť — ani nemohou — ubrat na ceně hodnotnému úsilí autorů. Náš článek je sice důkazem kladného ohlasu publikace V. Bojňanského a jeho spolupracovníků, není však takovým důkazem prvním. Práce našla již značnou domácí¹³ i zahraniční odezvu a stala se dokonce vzorem pro ustalování národní ter-

¹³ Srov. A. Novácký, *Poznámky k problematice fytopatologického názvosloví*, ČSTČ 1, 1962, 211.

minologie viróz v polštině a maďarštině a podnětem pro terminologii bulharskou. Zájem projevila i RVHP, jež žádala o pokračování a rozšíření o další jazyky a o virózy rostlin u nás nerostoucích. Také Nomenklatorická komise Kanadské fytopatologické společnosti se o práci zajímá. Ze západoevropských zemí byla práce Bojňanského vzorem či podnětem pro ustálení terminologie severských zemí.

TVOŘIT, TVÁŘET, TVAROVAT, ALE NIKDY NEPOTVŮŘIT

Ladislav Jeníček

Eugen Hirschfeld už delší dobu prosazuje změny v terminologii strojírenské technologie. Naposledy tak činí v článku,¹ jehož „těžisko je v nové klasifikaci a terminologii pochodů ve strojírenské technologii“. Mimo stručný úvod má článek dvě části. V první z nich se autor pokouší definovat výrobu, výrobní pochod, výrobu průmyslovou, zpracování, techniku a technologii, a to v uvedeném sledu. Každý seriózní pokus o nové definice těchto základních pojmů musí být doložen výkladem dosavadního stavu, což autor nečiní s výjimkou pojmu *technika*, kde však cituje jen V. P. Vologdina z r. 1952, ač od té doby se právě v sovětské filosofické literatuře rozvinula neobyčejně široká a důležitá diskuse o tom, co rozumět technikou. Snažit se vyřešit za tohoto stavu věcí definici pojmu *technika* na několika řádcích je pokus předem odsouzený k nezdaru a přitom pro úvahy o terminologii strojírenské technologie není nutný. Pokud jde o termín *technologie*, autor na str. 87 správně připomíná, že se výrazu technologie používá ve dvojm. smyslu: „jednak k označení určitého komplexu vědních oborů, jednak k označení praktické činnosti zaměřené k vytvoření užitečných hodnot proměňováním surovin v materiál a materiálů v hotové výrobky“. Stručný ekonomický slovník (SNPL 1959) definuje technologii výroby jako „úkony při zhotovování finálního produktu a soustavu vzájemně souvisících zpracování materiálů ve výrobním procesu“, což je definice jak pro technické tak ekonomické účely vhodnější a přesnější než ekonomičtější znějící definice Hirschfeldova. Důležitější však je, že Hirschfeld sám tento druh definice technologie nepovažuje zřejmě za účelný, neboť zdůrazňuje, že běžně užívaná definice technologie ji označuje jako „vědu o zpracování surovin...“ (str. 87) a doporučuje novější a obecnější definici,

¹ E. Hirschfeld, *Základní termíny ve strojírenské technologii*, ČSTČ 3, 1964, 86–94.

podle které „technologie je věda o přírodovědeckých a technických zákonitostech výrobního procesu“. Snahy vysokoškolských profesorů technologie definovat technologii jako vědu nejsou nikterak nového data. V Teysslerově-Kotyškově Technickém slovníku naučném (dále TSN) z r. 1937 definoval O. Krauz, známý profesor technologie výbušin na pražské technice, technologii jako „vědný obor zabývající se veškerými pochody, kterými se mění suroviny ve výrobky“. Jestliže zásluhou pokrokových učitelů pronikaly do technologie v praxi i na školách vědecké poznatky z nejrůznějších vědních oborů, neznamená to ještě, že technologie sama smí být vyhlašována za vědu. Nejprve je třeba si dobře ujasnit, co je to věda, a pak je možno nanejvýš zkoumat, zda může existovat věda o technologii, či teorie technologie. Ani tento problém tu řešit nemůžeme a jeho řešení pro autorovy vlastní návrhy nemá podstatného významu.

Z obecné části je však důležité připomenout, jak definuje autor *zpracování*. Rozumí jím „veškeré pochody proměňování fyzikálních, chemických nebo mechanických vlastností surovin a materiálů, rovněž tvarů a rozměrů těles za účelem získání polotovarů nebo hotových výrobků a jejich spojování“. V této definici na str. 87 a 88 pokračuje a dochází k závěru, že zpracování je tedy „pojem souhrnný a nadřazený, zahrnující v sobě veškeré způsoby provádění technologických změn v materiálech, polotovarech nebo součástech (sléváním, kováním, obráběním, kalením a pod.)“. Z těchto příkladů a ze schématu 1 na str. 88 je vidět, že autor má na mysli jen zpracování kovů ve strojírenství, ač jeho definice je tak široká, že zahrnuje celý zpracovatelský průmysl, který se zabývá „proměňováním (surovin získaných činností průmyslu těžebního) v materiály...“ (str. 87). Autor se tu zřejmě snaží o to, aby nebylo rozdílů mezi terminologií ekonomickou a technickou. V plném rozsahu to není ani možné ani nutné ani účelné. Stačí si uvědomit různý význam slova *nástroj* v politické ekonomii a ve strojírenské technologii. Touto otázkou jsme se zabývali na jiném místě.² Hlavně však autor potřebuje na místo technologie, které přisoudil úlohu vědy, nějaký termín „souhrnný a nadřazený“ pro všechny úkony či soustavu způsobů zpracování označovanou termínem *technologie* i v ekonomické termi-

² Srov. F. Pišek – L. Jeníček, *Nauka o materiálu III*, 1, Praha 1962, s. 17.

nologii, a proto jej vytváří ze „zpracování“. To ovšem je velmi násilné, což se nejlépe ukáže, když se pokusíme použít prakticky autorovy definice. Jistě je jedním z hlavních cílů strojírenského průmyslu vyrábět tělesa určitých rozměrů. Podle autora je „takové zpracování proměňováním rozměrů těles za účelem získání hotových výrobků“. „Zpracováním materiálů... obráběním vznikají... hotové součásti.“ Takto přece nikdo nebude mluvit a svou technologickou činnost by tím nikterak neupřesnil. Ocelář např. řekne: „V minulém měsíci jsme zpracovali 100 000 t surového železa a 50 000 t šrotu a vyrobili 135 000 t oceli,“ ale nikdy neřekne „že proměnil železo na ocel.“ V tažírně můžeme slyšet, že zpracovali 1000 t tyčoviny na drát, v kalírně, že tepelně zpracovali 500 t oceli, v mechanických dílnách snad uslyšíme, že zpracovali třeba veškerou zásobu odlitků, ale to už bude převážně jen ve smyslu „spotřebovat“. V češtině je slovo *zpracovat* zaměřeno především na výchozí produkt, vždy jde o to *zpracovat něco na něco*, ačkoliv konečný cíl nemusí být vždy vyjádřen. Nikdy však není zaměřeno především na konečný produkt. Když má někdo za úkol vyrobit 1000 pístů, pak je buď vyrobí, odleje, vykove, obrobí, ale nikdy nezpracuje. Je snad jediná výjimka a tou je *tepelně zpracování*. V tom případě se běžně říká: Tepelně jsme zpracovali 100 zalomených hřídelů, 100 t výkovků, tedy obecně *tepelně zpracovat něco*. Vazby *na něco* se používá jen ve smyslu jakosti. „Tepelně jsme zpracovali (vyžihali, zušlechtili atd.) 20 hřídelů na vysokou, nízkou pevnost...“.

A nyní máme mít *zpracování sléváním, obráběním, spojováním* ve smyslu souhrnného a nadřazeného pojmu, přičemž tu nejde o nic jiného než o technologii slévárenskou, technologii obrábění atd. Stačí, abychom za zpracování dosadili technologii a hned tu máme ten kýžený pojem „zahrnující v sobě veškeré způsoby technologických změn...“, abychom znova užili autorových slov. Že tomu je tak a ne jinak, o tom nás přesvědčí o několik řádek dále ve speciální části sám autor, který předtím definoval technologii jako vědu a nyní najednou vychází „ze strojírenské technologie jako komplexu výrobních pochodů“. Aby náplň pojmu *strojírenská technologie* osvětlil, začíná sléváním (str. 89).

Zastavme se u tohoto prvního oboru. Podle našeho názoru technologickým oborem, který má autor na mysli, není slévání, nýbrž *slévárenství*, které se zabývá výrobou odlitků. Slévání naše starší terminologie zná, ale dávala přednost *lití* (viz TSN XII 582 a TSN VII 933). Autor hesla „Lití“ v TSN F. Píšek

považuje „lití za práci sestávající ze dvou částí: transportu roztaveného kovu k formě a vlastního lití“ (rozuměj do formy). Že česká terminologie dává při výrobě odlitků přednost výrazům *lití*, *odlití*, *odlévání* („formy se odlévají na ležato“, viz heslo F. Piška) před sléváním, to souvisí s tím, že sléváním se rozumí především příprava slitin. V Ottově slovníku, v dodatcích V, 2 z r. 1939 se říká: „slitiny jsou ... soustavy kovů, které se připravují nebo vznikly ... sléváním, výjimečně i jiným postupem“. Je tedy především třeba odmítnout pokus o zavádění výrazu *slévání* místo *lití*, *odlití*, *odlévání* a dále je třeba požadovat v celém definičním schematu správné využití slova *slévárství*, ke kterému se autor nezná, ač máme např. slévárenský výzkum, slévárenské stroje, kongresy, příručky a časopis Slévárství.

Ale autorovy záměry v plném rozsahu pochopíme teprve, když si přečteme, co říká o „tváření“. Prosíme čtenáře, aby si dobře přečetl konec str. 89 a str. 90. E. Hirschfeld si vzal na pomoc německého autora Kienzla, který označuje slévání jako pochod, jehož hlavním znakem je beztvárnost výchozího materiálu; odtud *Urformen* — prvotní tváření, kdežto ostatní pochody — kování atd. jsou tvářecí pochody v užším slova smyslu — podle Kienzla *Umformen*. E. Hirschfeld končí svůj výklad týkající se tváření tím, že navrhuje zahrnout do pojmu tváření vedle klasických metod tvářecích také slévání. Tak dostaneme podle něho zjednodušené schéma členění strojírenské technologie (jeho schema 2). Myslím, že tadý jsme u jádra věci.

Už po více let hledá E. Hirschfeld nějaký souhrnný, či nadřazený výraz pro operace, kterými se dodává materiálu tvar. Shlédl se na Kienzlových *Urformen* a *Umformen* a domnívá se, že jim odpovídá české *tváření*. Necítím se povolán zasahovat do němčiny takovým způsobem jako E. Hirschfeld zasahuje do češtiny, ale bez riska, že bych němčinu potvůřil, mohu konstatovat, že německé slovo *die Form* má několik významů. Je poučné podívat se do staršího slovníku, jako je Rankův, který je překládá: forma, tvar, tvárnost, způsob, a podívat se do nového, jako je Německo-český techn. slovník SNTL z r. 1962, kde je *tvar*, *forma*, *licí forma*, *výfučna*. Ovšem pokud jde o tvar, existuje v němčině ještě výraz *die Gestalt*, u Ranka *postava*, *podoba*, *spůsob*, *tvar*, ve slovníku SNTL jen *tvar*. V prvním přiblížení lze říci, že je to situace obdobná češtině, kde máme výrazy *forma* i *tvar*. Bylo by velmi zajímavé — ovšem pro germanistu — sledovat, jak si během 40 až 50 let

slova *Form* a *Gestalt* konkurovala (především v odvozeninách), zvláště pod vlivem jazykového brusičství, stupňovaného zejména v nacistickém Německu, kdy se rozvíjelo používání slov odvozených od *Gestalt*, např. *Gestalter* = konstruktér, *Gestaltung* = utváření tvaru, tvarování, dodávání tvaru, konstruování (Slov. SNTL), ale kdy *Formen* zachovalo jednak tentýž význam (ve Slovníku SNTL *vytváření, tváření, tvarování*, u Ranka jako sloveso *formen* = tvořiti, utvarovati, podobiti, upodobiti), jednak zůstalo bez konkurence, pokud jde o formování, tj. zhotovování slévarenských forem (např. u C. Geigera: *Handbuch der Eisen- und Stahlgiesserei*). Stačilo, aby si E. Hirschfeld prohlédl několik slovníků, aby viděl, že německé *Formen* v širším slova smyslu lze nejlépe přeložit jako *tvarování*, které čeština zná, ale jehož existence, jak se zdá, unikla E. Hirschfeldovi. Zřejmě proto, aby se zpřesnil význam slova *Formen*, zavedla němčina pro tvarování *Formgebung* a podle Slovníku SNTL zná i *spanlose Formgebung* (= *tváření*), *spanbildende Formgebung* (= *obrábění*), ač běžněji se užívá *spanlose* a *spanabhebende* (popř. *spangebende*) *Formung*. Nikdy se ve smyslu technologické operace neužívá *die Gestaltung*. Ovšem pro tváření má němčina ještě *Verformung* (ve Slovníku SNTL *tváření, přetvoření, deformace*, v keramice: *vytváření*, ale zatím nikdy ne přetváření). Poučovat se o významu různých slov je nejlépe z originálních textů uznávaných autorů. Takovým je např. G. Sachs, který napsal v třicátých letech 3 díly *Praktische Metallkunde*, přeložené také do angličtiny. Její první díl se jmenuje *Formen und Giessen*, druhý *Spanlose Formung* a v něm úvodní věta začíná: „Obwohl die Formung der Metalle in der Technik meist mit einer Warmverformung beginnt und mit einer Kaltverformung endet...“

Není však zapotřebí zavádět *přetváření* jako „tváření v užším slova smyslu“ jen proto, abychom mohli pod „tváření v širším slova smyslu“ dostat i lití kovů do formy, tj. podle Hirschfelda slévání.

Při pokusu vytvořit ze slova „tváření“ takový široký klobouk se E. Hirschfeld snaží dokázat, že z hlediska působení sil je plynulý přechod mezi litím a tvářením. Při „stacionárním“ lití působí prý hydrostatické síly a při tlakovém lití síly hydrodynamické. Především: co je to stacionární lití? Autor má zřejmě na mysli lití gravitační. Ale i při něm působí síly hydrodynamické; jinak by se kov do formy nedostal. Autor si zřejmě neuvědomuje, co všechno dovede udělat špatně řízené proudění kovu do formy a ve formě, i když se přitom energie polohy

přeměňuje v energii kinetickou jen působením tíže zemské. Samozřejmě je při tlakovém lití kinetická energie kovu vstříkovaného do formy z komory rychle se pohybujícím pístem větší, ale stojí za připomínku, že někteří specialisté tlakového lití hájí jako poslední fázi dotlak (osobně na jeho význam nevěřím), kdy už je forma naplněna a kdy působí jen hydrostatické síly. Ještě větší hydrodynamické síly působí prý při explosivním tváření. V tomto případě má E. Hirschfeld na mysli zřejmě kapalinu, která zprostředkuje šíření rázové vlny, kdežto při lití uvažoval síly působící v kovu. Kování, válcování a tažení se prý uskutečňuje silami dynamickými. Tady si je třeba vzpomenout na základní rovnice válcovacího pochodu a tažení, které vykládal ve svých přednáškách prof. Felber na pražské technice. Na jejich podstatě se dodnes nic nezměnilo. Jinak řečeno: protože forma stojí, neznamená to, že se nemohou uplatňovat hydrodynamické síly, a protože se válce točí, neznamená to, že nejde o problém, při kterém se neuplatňují především statické síly.

Může se ovšem namítnout, že jsme nakonec došli ke stejnému závěru jako E. Hirschfeld, že totiž jak při tváření, tak při lití žádaný tvar vzniká působením sil dynamických i statických a že tedy, i když je to ve skutečnosti jinak, než napsal Hirschfeld, nelze rozlišit tváření od lití podle toho, že by v jednom případě působily síly dynamické, v druhém statické. To skutečně nelze, ale tato argumentace má tak málo ceny, jako kdybychom chtěli dokazovat, že mezi kovy a plastickými hmotami není žádného rozdílu, protože se jedny jako druhé dají plasticky deformovat.

E. Hirschfeld však shledává, že ani skupenství nedává jasné kritérium pro rozlišení, a konstatuje určitou plynulost, postupnost mezi litím a tvářením v užším slova smyslu. Prosíme znova čtenáře, aby si pozorně přečetl Hirschfeldovu argumentaci na toto téma. Především co je to za fyzikální představu, že tekutý kov je beztvárná hmota. Že má Hirschfeld o kapalném skupenství zvláštní představy, je vidět z toho, že podle něho „se tvar formy přenáší na odlitek až po ztuhnutí“ (viz citovanou definici slévání). Díváme-li se na vodu odkapávající z vodovodního kohoutku, vidíme přece, že kapky mají tvar. Pokud se nechceme zabývat vlivem pohybu na tvar padající kapky, můžeme zkoumat kapky v klidu na podložce, ale i když tu působí jen statické síly, je to zase komplikováno mezipovrchovým napětím. Pokud jde o tvar kapaliny, ten je nejjednodušší v beztížném stavu, neboť je to koule. To lze demonstrovat

dvěma kapalinami o stejné měrné hmotnosti, které nejsou v sobě rozpustné. Pro autora je i práškový kov hmota beztvárná. E. Hirschfeld napsal uznávanou knihu o slinutých karbidech a ví tedy dobře, že i kovové prášky mají tvar. Proto nás udivuje, že nyní práškové disperse považuje za beztvárné hmoty. E. Hirschfeld se zřejmě dostal do zajetí německého termínu *Gestaltlosigkeit*, který Slovník SNTL překládá jako *beztvarnost*, *amorfnost* a zacházel s ním nekriticky.

Mezi kapalným a tuhým skupenstvím vidí Hirschfeld stavy přechodné: polotekutý, kašovitý, těstovitý a tuhý se sníženou pevností. Pro charakterizování některých z těchto „přechodných“ stavů si zašel zřejmě do kuchyně. Ale není to zapotřebí. To, co rozumí polotekutým, popř. kašovitým stavem při tlakovém lití, je dvoufázový stav při tuhnutí, kdy jen část taveniny ztuhla. Slévači tento stav dobře znají, neboť jím prochází každá tuhnoucí slitina a podle A. Portevina při něm rozlišují tři údobí; první, při kterém se částice tuhé fáze pohybují v tavenině, druhé, při kterém se tavenina pohybuje ve ztuhlé kostře, a třetí, kdy je tavenina uzavřena v prostorách ztuhlého kovu. Hirschfeld se ovšem mylí, jestliže se domnívá, že u tlakového lití je kašovitý stav jako výchozí častým zjevem. Pravý opak je pravdou. Tlakové lití však nelze považovat za nějaký přechod mezi litím a tvářením z důvodů ještě mnohem závažnějších. Při tlakovém lití se paprsek vstříkovaného kovu v nářezu rozděluje na drobné kapky, které se díky tomu, že jsou tekuté, spojují při vyplňování formy. Naproti tomu při tváření musí být bezpodmínečně zachována spojitost tvářeného kovu.

Je opravdu absurdní chtít vytvářet z pochodu práškové metalurgie přechodný pochod mezi sléváním a tvářením, protože prý lisování prášků je pochodem tvářecím. Je ovšem pravda, že při lisování je kovový prášek plasticly deformován, pokud ovšem je vůbec plasticly deformovatelný. Přitom se lisovací tlak šíří v prášku zcela jinak než v kovovém kontinuu a co je nejvýznamnější, lisování není dnes zdaleka jediným způsobem tvarování metodami práškové metalurgie. Stačí poukázat např. na metodu keramické břechky, která s tvářením (tj. s Hirschfeldovým přetvářením či tvářením v užším slova smyslu) nemá ale vůbec nic společného. Ale totéž platí o protlačování kovů, kdy prý stav kovů je těstovitý. Obecně to vůbec neplatí a snad má autor na mysli jen protlačování při výrobě slinutých karbidů, které zbytečně označuje anglickým názvem *extruding process*. Skutečně protlačování se používá u cermetů atd., ovšem tak, že se k prášku přidá roztok škrobu, kyselina stearo-

vá nebo jiná látka s pojivým a mazacím účinkem, ale té přece není tolik, aby se směs před protlačováním dala hníst vařečkou jako těsto, a ještě ke všemu jde o pochod při normální teplotě, pro který bylo na místě hledat poučení v reologii.

Opravdu nemělo vůbec smyslu snést tolik pochybených anebo vůbec věcně nesprávných argumentů jen k tomu účelu, aby se z tváření stal pojem nadřazený také pro lití a práškovou metalurgii, když stačilo ujmout se slova *tvarování*. Znajíce s F. Piškem nebezpečí Hirschfeldových pokusů, poznamenali jsme už r. 1962 v předmluvě u III. dílu Nauky o materiálu: „Nemůžeme než důrazně odsoudit ojedinelé snahy dělat z „tváření“ pojem nadřazený pro lití i tváření.“

Ovšem slovo *tvarování* je pro E. Hirschfelda asi zase příliš široké, poněvadž by pod ně mohlo či mělo spadat i obrábění, kterému však chce ve svém schematu nechat zvláštní místo. Ovšem sotva se mu podařilo skončit boj proti „trískovému obrábění“, v jehož čele stál a ve kterém trískové obrábění považoval za pleonasmus, dostává se do potíží s ohledem na „nové obráběcí metody, elektroerozivní...“ (viz jeho schema 2). Musí konstatovat, že „obrábění přestává být pochodem výhradně řezným“, a dodává: „do obrábění řezáním zahrnujeme mimo soustružení, frézování, broušení atd. též stříhání, vystřihování, rozřezávání apod.“ a na str. 93 už se vyskytuje „řezné obrábění“. V duchu E. Hirschfelda lze je definovat jeho slovy „jako pochod, při němž se nový povrch získává odebíráním částecek materiálu řezným nástrojem“. Oddělují se snad částčky při stříhání a je hlavním cílem stříhání získávání nového povrchu? Není hlavním cílem dělení, jež v Hirschfeldových schemech vůbec není? Anebo je autogenní hořák na řezání plamenem ve smyslu Hirschfeldových definic řezný nástroj?

Ve svém schematu č. 2 má E. Hirschfeld ještě skupinu *zušlechťování*, což podle něho „je obor strojírenské technologie zabývající se změnami fyzikálních, mechanických anebo chemických vlastností polotovaru nebo součástí, event. změnami vlastností jejich povrchových vrstev. Do tohoto oboru spadají jak pochody tepelného zpracování (kalení, popouštění, normalizování apod.), tak i veškeré pochody povrchových úprav fyzikálních, chemických, elektrochemických, mechanických a pod.“.

E. Hirschfeld připouští, že *zušlechťování* „není výraz zcela vystižný; je převzat z německého *Veredelung*. Nenacházíme zatím termín příhodnější“. Když už se autor tak přimyká k němčině, jak je možné, že mu uniklo *Wärmebehandlung*,

Oberflächenbehandlung atd. Vysvětlení je myslím nasnadě. Autor v první části se snaží vytvořit ze zpracování pojem nadřazený, jak jsme citovali, a nyní se mu nechce do tepelného zpracování, kterého ve schématu 2 nepoužívá, ale v citovaném textu se mu nevyhne. Přitom se dopustil nesprávnosti. Čeština totiž rozlišuje podobně jako němčina mezi tepelným zpracováním (*Wärmebehandlung*) jako pojmem obecnějším a tepelným zušlechťením (*Vergüten*) jako pojmem speciálnějším. Normalizační žihání není přece žádným zušlechťováním. Povrchové úpravy také nutně neznamenají zušlechťení (např. moření). Aby o tomto úseku strojírenské technologie mohlo být diskutováno, je ovšem třeba, aby E. Hirschfeld konkretisoval, co např. myslí fyzikálním nebo mechanickým zušlechťováním. Kam chce např. zařadit navařování, které sice může mít za cíl „zušlechťení“ povrchu, ale které může mít za cíl také jen jeho údržbu nebo opravu.

Terminologie moderní strojírenské technologie jistě není bez problémů. Nevyřeší se však tím, že budeme hledat pomoc jen v terminologii německé a z ní ještě vybereme za základ náměty, které se vůbec neujaly, jako je *Urformen* a *Umformen*. Poučení je třeba hledat i v jazykových oblastech jiných. Z anglické oblasti citujeme jen terminologicky poučný název Francisovy knihy *Making, shaping and treating of Steel*, který bychom přeložili: výroba, tvarování a zpracování oceli. Zvlášť důležitá je však jazyková oblast ruská, neboť mladší generaci je sovětská odborná literatura nejbližší a nejdostupnější. Stačí se podívat na ruský překlad titulu Francisovy knihy. Je rozdělen na dva díly: *Производство стали, Обработка стали*. Vidíme, že *shaping and treating* = *обработка*. Ruština má s doslovným překladem slova *shaping* nesnáze, neboť v ní má slovo *обработка* velmi široký význam, který se podle potřeby upřesňuje. Tak např. *обработка металлов давлением*, která působí našim překladatelům nemalé potíže, není nic jiného než tváření, zatímco *термическая обработка* nám zní velmi příbuzně a také to není nic jiného než naše *tepelné zpracování*, *механическая обработка* či stručně jen *обработка* pak je naše *obrábění*.

Křivdili bychom ovšem E. Hirschfeldovi, kdybychom se domnívali, že k jazykové oblasti ruské nepřihlížel. Stačí otevřít třeba knihu *Организация, планирование и экономика основных цехов машиностроительных заводов* od Satela a kol. a hned najdeme, odkud je to „proměňování“, které v definici zpracování působí tak nepřirozeně. Na str. 207 stojí: „Непосредственный процесс последовательного превращения материала

v gotový produkt rozdělajetsja na tri različnyje fazy — za-
gotovitělnuju, obrabatyvajuščuju, sboročnuju.“

Jestliže *prevraščeni*e zní v ruském kontextu přirozeně, pravý opak je tomu „s proměňováním“, jak je užívá E. Hirschfeld.

Jeho pokus „zjednodušit třídění a seřadit technologické pochody do několika základních skupin tak, aby mohly být základnou pro třídění disciplin na vysokých a odborných školách a pro organizační strukturu v závodech“, je zcela nepromyšlený a nedomyšlený. Vede k tomu, co jeho autor správně nechce: „k nejistotě a nesprávnostem při jeho používání, ztěžuje vzájemné porozumění pracovníků vědy a praxe a může mít neblahé účinky při tvorbě organizační struktury hospodářských nebo výrobních celků“. Vytváří v neuvěřitelné míře zcela zbytečně „nejasnosti v technické a technologické terminologii, které jsou brzdou rozvoje a pramenem zmatků jak v provozní a hospodářské, tak i v pedagogické činnosti“. Přece tím, že dáme pod jednu střechu výrobní technologie tak odlišné jako je slévárnictví a třeba kovárnictví nebo lisárnictví a práškovou metalurgii, nedosáhneme nějakého zjednodušení a upřesnění at' pojmového nebo pedagogického či ekonomického. Pravý opak je pravdou. To ovšem neznamená, že bychom se neměli strojírenskou technologií po terminologické stránce zabývat. Ovšem je tak třeba dělat „sine ira et studio“. To znamená, nevytvářejme mezi terminologií a různými obory vztahy, které ve skutečnosti neexistují. Jestliže např. sestavíme určité schéma strojírenské technologie s velmi výstižnými názvy jednotlivých výrobních pochodů, nedomnívejme se, že podle takového schématu dokážeme organizovat obecně i v konkrétních případech strojírenskou výrobu a že současně bude účelné podle něho vyvodit závěry pro pedagogickou činnost. Např. v žádném schématu strojírenské technologie pro jakékoliv účely nebude nikdy nauka o materiálu, ať už v konservativním či moderním pojetí. To však přece neznamená, že by nauka o materiálu nebyla důležitým učebním oborem na odborných a vysokých školách. I kdyby se např. podařilo vytvořit z tváření „nadřazený“ pojem, nikoho ani nenapadne, aby dal dohromady slévárnu s jejím prašným prostředím s lisovnou, která má zcela jiné pracovní podmínky. A ani se takovým terminologickým opatřením nestane slévárenský odborník kovárenským odborníkem nebo práškovým metalurgem, i když jeho učební úvazek je třeba tak velký, že musí všechny tyto velmi odlišné obory přednášet. Jen s touto výhradou proti možnému zneužívání terminologie,

ke kterému v minulosti leckdy docházelo, je možné přistoupit k některým návrhům.

Především se domnívám, že strojírenská výroba při veškeré své složitosti vyrábí součásti anebo konečné výrobky dvěma hlavními skupinami výrobních pochodů:

1. Materiál tvaruje nejružnějším způsobem a jednotlivé součástky žádaného tvaru spojuje ve složitější součástky či konečné výrobky. U výrobku k určitému účelu může tvarování a spojování (popř. dělení) zaujímat různý podíl podle zvolené technologie. Např. stator generátoru vyrobený litím nepotřebuje žádné spojování, u statoru svařovaného z plechů převládá jejich dělení a svařování, aby vznikl konečný tvar. Přesto se nedomnívám, že bychom tvarování museli dávat tak všeobecný význam. Naopak mohli bychom se pokusit zdůraznit jeho specifčnost, tj. mohli bychom zúžit jeho platnost na ty výrobní pochody, při kterých tvar vzniká v jediné nebo několika málo operacích bez vytváření povrchu obráběním. Je to otázka dohody o definici, ale otázka snadno řešitelná. Dostali bychom tak od sebe tvarování a obrábění, které pro mnohé pokrokové techniky představuje ve svých některých výstřelcích „přeměňování“ materiálu v třísky s obrobenou součástí jako váhově méně podstatným konečným výsledkem. Podle toho, jak se rozhodneme, bychom říkali buď „že moderní strojírenská technologie dává přednost jiným způsobům tvarování před obráběním“ (tj. kdybychom *obrábění* považovali za jednu metodu tvarování) anebo „že dává přednost tvarování před obráběním“ (pokud budeme rozlišovat *tvarování* od *obrábění*). Na některých mimopražských vysokých školách se užívá termínu *beztržiskové zpracování* pro lití a tváření, tj. pro všechno, co není řezné obrábění. Myslím, že by tu *tvarování* vyhovovalo lépe.

2. Mění mechanické a jiné vlastnosti materiálu, z něhož je součástka už vyrobena anebo bude vyráběna, aniž se přitom mění tvar, který materiál v daném okamžiku výrobního pochodu zaujímá. Těchto změn vlastností buď v celém průřezu nebo v povrchových vrstvách bez změny tvaru se dosahuje jedinečnými způsoby tepelného zpracování. Vedle toho se bez změny tvaru nejružnějším způsobem upravuje povrch. Oproti tvarování anebo tvarování a obrábění máme zpracování bez změny tvaru, tj. tepelné zpracování a povrchové zpracování nebo povrchové úpravy.

3. Vzhledem k mimořádnému významu spojování a montáže je možné tyto operace včetně výstupní kontroly hotových výrobků a jejich balení považovat za samostatnou skupinu, jak

to činí citovaný Satel, i když z hlediska tvarového kritéria teprve spojováním a montáží vzniká konečný tvar. I když v moderní strojírenské výrobě tak velký význam má kontrola, nezdá se nám nutným považovat ji za jednu ze strojírenských technologií, nýbrž spíše za nezbytnou součást každé z nich, takže v takovém pojetí se objeví a to několikrát ve výrobním postupu. Připomeňme jako možný korektiv našeho názoru formulaci J. Ditterta*: „Ve výzkumu strojírenských technologií — počínaje sléváním, tvářením a dělením materiálů přes jejich obrábění, kontrolu, tepelné zpracování, montáž včetně svařování až po povrchovou úpravu a balení...“. Vyplývá z ní ještě podrobnější členění strojírenské technologie.

Přitom se nám zdá účelné připomenout, že žádné schema strojírenské technologie nemůže být seřazeno zcela podle sledu výrobních operací, protože např. dělení a spojování se může při výrobě určité součásti nebo celku vyskytovat několikrát, podobně jako kontrola a povrchové úpravy.

Přihlédneme-li k dělení a spojování, vyplývají z toho dvě alternativy základního schematu I a II. V dalším se přidržujeme schematu II. Při jeho rozvíjení se jistě setkáme s výrobními metodami, jež bude obtížné zařadit. Kam patří např. navařování funkčních ploch, jako je stelitování ventilových sedel? Kam patří zavařování odlitků? Navařování jistě můžeme považovat za povrchovou úpravu, obtížnější je to se zavařováním vad, jde-li o vyslovené díry. Ale i tu je možné připustit zařazení pod povrchové úpravy, neboť základní tvar se při zavařování nemění. Začíná se také vyskytovat tváření při současném tepelném zpracování, které ve svém objemu zůstane vždy výjimkou. Je to ovšem příklad ojedinělé kombinace dvou základních pochodů. Důležitější je, že až dosud jsme se zabývali jen kovy, tak jako to činil ve svých návrzích E. Hirschfeld. Ale i pro jiné materiály užívané ve strojírenství (plastické hmoty, sklo, keramika) platí základní rozdělení, ač u nich obrábění (tj. řezné obrábění) není tak důležité. Proto se nám zdá, že alternativa II základního členění strojírenské technologie má obecnější platnost.

V dalším si všimneme jen dalšího dělení tvarování kovů. Je účelné připomenout, že terminologicky se nekryjí názvy výrobních pochodů s názvy výrobních oborů či odvětví popř. s názvy učebních oborů. Ze schematu pro tvarování kovů je mimoto vidět, že pro některé důležité obory strojírenské vý-

* Technický týdeník 12, 1964, č. 29, 3.

Schéma I.

Alternativa I.

Strojírenská technologie

Alternativa II.

Strojírenská technologie

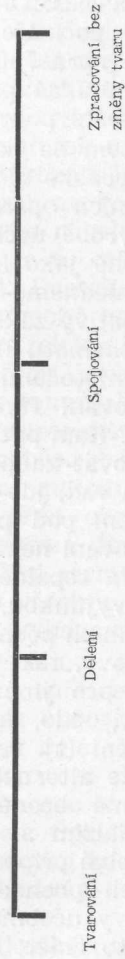
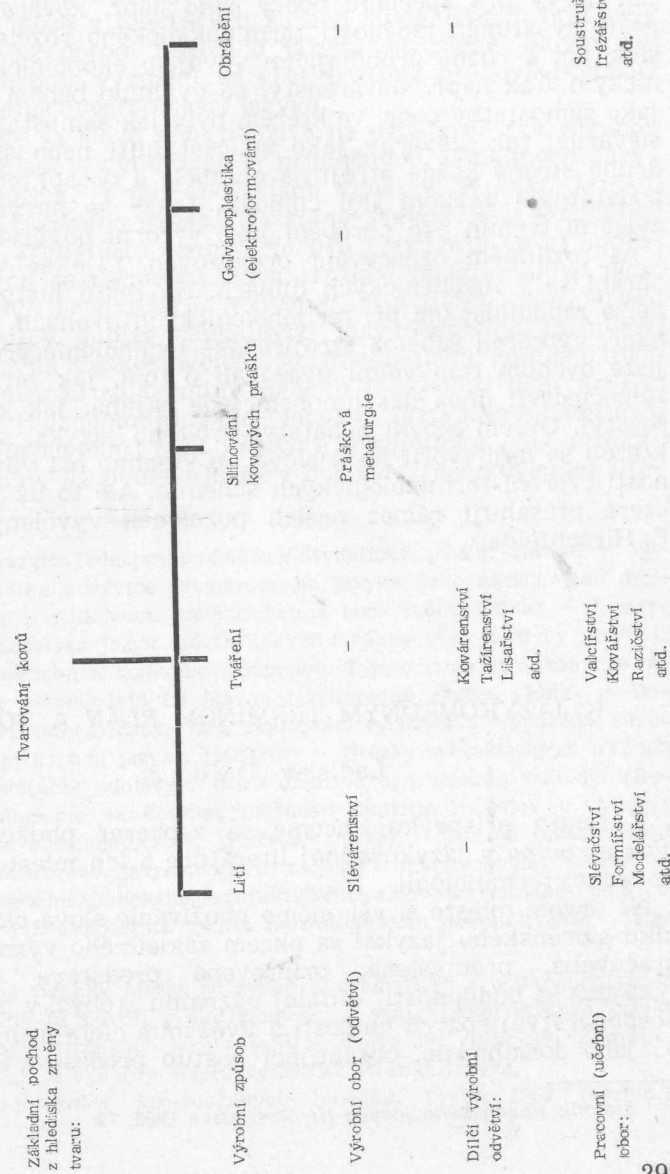

Schéma II.

Strojírenská technologie

roby nemáme souborných názvů. Jestliže např. lití odpovídá slévárství, nemáme název pro výrobní obory odpovídající výrobním pochodům jako je tváření a obrábění. V nich máme jen názvy pro speciální obory jako např. kovárenství. Tento nestejný stupeň možnosti terminologického rozčlenění je dán složitým a různě probíhajícím vývojem ekonomickým a technickým. Tak např. slévárství se vyvinulo během XIX. století jako samostatný obor, ve kterém byly jak samostatné obchodní slévárny, tak slévárny jako součást hutí nebo strojíren. Na druhé straně každá strojírna obráběla a obrábí, což bylo a je podstatným znakem její činnosti, takže se nevytvořil žádný zvláštní termín pro obrábění jako výrobní odvětví. Vidíme to i na rozdílném označování provozoven. Lije se ve slévárně, obrábí se v mechanických dílnách. Na tento historický vývoj nelze zapomínat ani při terminologických úvahách. Kdybychom např. vytvářeli schema strojírenské technologie před 100 lety, jistě bychom tam velmi uvažovali o tom, jak zařadit strojný zámečnictví; dnes nás mnohem více zajímá, jak zařadit svařečství. Ovšem slovní bohatství určitého jazyka, snadnost, se kterou se dají tvořit nová slova, to všechno má vliv i na možnosti tvoření terminologických schemat. Ale to už jsou úvahy, které přesahují rámec našich poznámek vyvolaných návrhy E. Hirschfelda.

K JAZYKOVEDNÝM TERMÍNOM PLÁN A ROVINA

Ladislav Dvořák

V tomto příspěvku chceme sa zaoberať používaním slov *plán* a *rovina* v jazykovednej literatúre a ich miestom v jazykovednej terminológii.

Na prvom mieste si všimneme používanie slova *plán*. V Slovníku slovenského jazyka¹ sa okrem základného významu „rozpracovaná, premyslená, pripravená predstava o niečom, týkajúca sa budúcnosti“ a ďalej významu „(obyč. v plánovanom hospodárstve) rozvrh činnosti s uvážením cieľa a prostriedkov na jeho dosiahnutie, obsahujúci postup procesov, lehoty spl-

¹ Slovník slovenského jazyka III, Bratislava 1963, 79.

nenia činnosti ap.“ atď. uvádza aj význam „odb. oblasť, súhrn príbuzných javov“, pričom sú tu príklady: *literárnohistorický plán, muzikálny, zvukový, rytmický, jazykový plán*. Ako vidieť, za oblasť sa môže v niektorých širších súvislostiach brať celý jazyk, takže sa potom hovorí o jazykovom pláne. Slovo *plán* v tomto odbornom význame sa však používa predovšetkým na označenie jednotlivých oblastí jazyka.

Najčastejšie sa slovo *plán* používa na označenie tzv. stránok jazyka v súhlase s vydeľovaním príslušných základných jazykových jednotiek.² Popri spojeniach *zvuková stránka jazyka, gramatická, lexikálna* (resp. *lexikálno-sémantická, lexikálno-významová*), *štylistická stránka jazyka* používajú sa aj spojenia, v ktorých sa namiesto slova *stránka* používa slovo *plán*, napr. *zvukový, gramatický, lexikálny, štylistický plán jazyka* a pod. Napr. v súpise základných jazykovedných termínov, ktorý pripravila Československá terminologická komisia lingvistická, uvádzajú sa termíny *fonický (zvukový) plán jazyka, sémantický (významový) plán jazyka, lexikálno-sémantický (lexikálno-významový) plán jazyka a gramatický plán jazyka*.³ Takéto termíny sa používajú aj v odbornej jazykovednej literatúre.

V systéme jazyka teda predpokladáme štylistický plán. (Miko) – Vykladá sa o vzniku a vývine celonárodného jazyka, jeho nárečí, jeho ďalší vývin v pláne zvukovom, gramatickom a lexikálnom. (Jóna) – Z jazykovedného stanoviska jazyk má tri hlavné stránky (tzv. plány jazyka): zvukovú, gramatickú a lexikálnovýznamovú. Týmto trom stránkam (plánom) jazyka zodpovedajú tri hlavné jazykovedné náuky. (Jóna) – Doteraz sme prebrali prípady, keď realizácia východiska výpovede súvisí s lexikálnym plánom jazyka. (Mistrík) – Otázky syntaktického plánu jazyka však doteraz odolávajú tejto ofenzíve synchrónnej metódy. (Ružička) – Nebudeme sa dotýkať možnosti využitia modelov v pláne morfológickom a fonologickom. (Kučera–Ducár) – Nie je ťažké ukázať vo vývine hocktorého jazyka, ktoré zmeny v morfológickej stavbe sú vyvolané potrebami fonického, syntaktického alebo lexikálneho plánu. (Ružička) – I keď podstata týchto morfológických geminát, ako by sme

² Tri hlavné stránky jazyka sú zvuková, gramatická a lexikálna stránka jazyka. Niekedy sa hovorí o morfológickej a syntaktickej stránke jazyka ako o osobitných stránkach jazyka (patria obidve ako zložky do gramatickej). Popri nich sa vydeľuje napr. štylistická stránka jazyka.

³ *Soupis základních jazykovědných termínů*, Praha 1962 (rozmň.), str. 2.

ich pre stručnosť mohli nazvať, je značne odlišná od geminát dištinktívnych, jednako len mohli mať dosť značný vplyv aj na fonologické hodnotenie geminát dištinktívnych ako osobitných dvojdielných konsonantov, najmä ak máme na zreteli vzájomnú závislosť jednotlivých jazykových plánov, v našom prípade plánu fonologického a morfológického. (Horecký) — Treba však prehľbovať poznanie všetkých plánov jazyka. (Blanár)

Inokedy sa termín *plán* používa na označenie oblastí v jazyku vydelených z iného hľadiska. Tak sa napr. v SR 29, 1964 hovorí o *apelovom pláne jazyka* a *reprezentačnom pláne jazyka*. Tu ide vlastne o vydeľovanie jednotlivých oblastí v jazyku a ich pomenúvanie slovom *plán* v zmysle teórie K. Bühlera o základných jazykových funkciách (resp. modifikácie tejto teórie). Inokedy sa slovo *plán* používa na označenie menších oblastí v rámci vyššie spomínaných plánov, napr. v rámci štylistického plánu jazyka. Tak napr. v SR 29, 1964, 146 sa hovorí o oblasti štýlu, druhu (postupu) a oblasti útvaru ako o *základných štylistických plánoch* (na str. 145 sa o nich hovorí ako o *troch základných štylistických rovinách*; o termíne *rovina* pozri ďalej). Ináč sa zase slovo *plán* používa v tomto úryvku, kde sa tiež zamieňa so slovom *rovina*: K javu neurčitosti dochádza pri pomenovaní vôbec, ak sa akýmkoľvek spôsobom konfrontujú dva významové *plány*, napr. v prímere, v symbole, alegórii, perifráze, pri eufemizme, hyperbole, dvojsmysle, synonyme a irónii, najmä ak je medzi obidvoma významovými *rovinami* veľké rozpätie. (Miko) Celkove však môžeme konštatovať, že takéto používanie slova *plán* je zriedkavejšie. Obvykle sa používa slovo *plán* na označenie uvedených stránok jazyka (t. j. zvukovej, gramatickej a lexikálnej stránky).

Podobne ako slovo *plán* aj slovo *rovina* sa používa na označenie jednotlivých stránok jazyka. Pritom treba konštatovať, že s takýmto používaním slova *rovina* stretávame sa čoraz viac v novšej a najnovšej jazykovednej literatúre.⁴ Termín *rovina* popri termíne *plán* používajú tí istí autori, a to neraz aj v tom istom článku.

Táto analýza dovoľuje nám vyčleniť inventár prostriedkov v určitej jazykovej rovine (vetnej, syntagmatickej, morfológickej, fonologickej). (Kučera—Ducár) — Súborne vyznačuje základné systémové prvky jednotlivých jazykových rovin okrem syntaktickej. (Horecký)

⁴ Nie bez vplyvu ruskej jazykovednej literatúry (porov. rus. *uroveň*).

Slovo *rovina* sa však najčastejšie používa na označenie rozličných oblastí v jazyku, vydelených na základe najrozmanitejších hľadísk, z ktorých pozorujeme systém jazyka.

V systematike štylistiky hovoríme o troch základných štylistických rovinách: o rovine štýlov, o rovine slohových druhov a o rovine slohových útvarov. (Mistriek) – Všetky doteraz spomenuté triedy podstatných mien tvoria základnú sémantickú rovinu. (Horecký)

Veľmi časté sú dnes vyjadrenia typu *byť/nebyť na jednej rovine, na tej istej rovine, patriť/nepatriť do jednej roviny, nachádzať sa na jednej rovine – nachádzať sa na inej rovine*. Všetkými týmito vyjadreniami sa vystihujú javy rovnorodé alebo rôznorodé. Mohli by sme ich vyjadriť rozličnými synonymnými vyjadreniami, ako napr. *patria/nepatria spolu, sú/nie sú rovnakého rázu, charakteru, ide o rozdielne fakty, nejde o rovnaké fakty* a pod.

Oslovenie je teda jazyková jednotka, nachádzajúca sa na inej rovine než vety, ktorými vyjadrujeme svoje myšlienky. (Ružička) – Ak pristupujeme k našej spornej otázke z hľadiska syntagmatického, musíme skúmať a klásť vedľa seba javy rovnorodé (patriace do jednej roviny). (Ružička) – Zmena uvedených spojení so zámenom na nové spojky je na tej istej rovine ako zmena súvzťažnej zámennej dvojice v samostatnú novú spojku. (Ružička)

Pravda, používanie slov *plán* a *rovina* v kontextoch, ktoré sme práve naznačili, nie je osobitnou vlastnosťou slovenskej jazykovednej terminológie. S rovnakým používaním oboch týchto slov stretávame sa aj v českej lingvistickej literatúre.

Předně je otázka, jak chápeme gramatickou stavbu jazyka (nebo též gramatický plán jazyka, do něhož zahrnujeme jak stavbu morfologickou, tak syntaktickou). (Dostál) – Chtěl bych upozornit na to, že se dosud nedoceňovala souvislost systému syntaktického s plánem lexikálním. (Mrázek) – Tyto dělení výrazně odděluje i z hlediska konfrontačních popisů plán fonologický od ostatních plánů jazyka. (Barnet) – Konvergence vyvolané bilingvismem zasáhla všechny tři hlavní plány jazyka (zvukový, mluvnický a lexikální). (Horálek) – Zdůrazňují-li teoretickou nutnost jasného pojmového vymezení roviny mluvnické větné stavby, nijak tím ovšem netvrdím, že je tato rovina zcela autonomní. (Daneš) – K posouzení povahy formy je nezbytné vyjít od nejvyšší roviny, syntaktické. (Kopečný) – Není možno syntaktickou rovinu

redukovať po formálnej stránke na nižšiu rovinu morfológickú. (Kopečný) – Bylo by snadné postaviť dogma, že stylová diferenciácia tkvie len v rovine syntaktickej a lexikálnej, ak sa častejšie deje. (Havránek) – Ani v rovine morfológickej nejde o takú podstatnú diferenciáciu v prostredí tvarových. (Havránek) – Analýzujeme-li akoukoľvek elementárnu výpoveď, t.j. základnú jednotku jazykového prejavu, je možno celú jej zložitú jazykovú výstavbu rozložiť v podstate na štyri výstavbové roviny. (Bauer-Grepl; 1. rovina výstavby konkrétneho vecného obsahu, 2. rovina mluvnickej výstavby výpovedi, 3. rovina modálnej výstavby výpovedi, 4. rovina výstavby funkčnej perspektívy výpovedi – rovina výstavby aktuálneho vetyčného členenia) – Slovník, ktorý užíva bohaté odstupňované stupnice pre stylistickú klasifikáciu, mal by prihliadať aj na fakt, že i nespisovné prostriedky odborného vyjadrovania nie sú na tej rovine, a že je medzi nimi často veľký rozdiel. (Machač)

Či už vychádzame od termínov *plán* a *rovina* a skúmame ich významy, alebo vychádzame od príslušných pojmov a skúmame ich označenie v jazykovednej terminológii, zisťujeme nedostatky, ktoré by sa v terminológii nemali vyskytovať.⁵ Slová *plán* a novšie aj *rovina* sa používajú jednak na označenie základných stránok jazyka, základných oblastí jazyka, ale aj na označenie jednotlivých oblastí jazyka a či súhrnov rovnakých javov. Z druhej strany zas napr. na označenie jednotlivých stránok jazyka sa nepoužíva len jeden termín, ale dva termíny, *plán* aj *rovina*.

Pri ustalovaní termínov možno uvažovať o viacerých riešeniach. Mohol by sa napr. vždy používať termín *rovina*, za čo by hovoril jeho veľmi častý výskyt v najnovšej jazykovednej literatúre (nie bez nádychu istej módnosti tohto výrazu). Ale práve s ohľadom na isté frazeologické zvráty (*byť/nebyť na tej istej/jednej rovine, nachádzať sa na jednej rovine* a pod.) by sme neradi používať len termín *rovina*. Podľa nášho názoru na označenie základných zložiek a či stránok jazyka by sa mal používať termín *plán*, ktorý sa v tomto význame používa dlhšie ako slovo *rovina*. Hovorilo by sa teda len o zvukovom (fonic-

⁵ K teoretickým požiadavkám, ktoré sa kladú na termíny, pozri napr. J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 35 n. (kap. *Termín a jeho vlastnosti*), K. Sochor, *Príručka o českém odborném názvosloví*, Praha 1955, 40 n. alebo najnovšie V. Budovičová, *Sémantické principy odborné terminologie*, ČSTČ 2, 1963, 193 n., najmä str. 205 n.

kom), gramatickom, lexikálnom atď. pláne jazyka. Slovo *rovina* by si zachovalo „pohyblivejší“ ráz, t. j. používalo by sa na označovanie jednotlivých oblastí jazyka alebo oblastí príslušných plánov jazyka, ktoré sa vydeľujú na základe najrozmanitejších aspektov. Takémuto chápaniu termínu *rovina* najlepšie vyhovuje aj používanie výrazov typu *byť/nebyť na jednej/tej istej rovine*, *patriť/nepatriť do jednej roviny* a pod.

POZNÁMKY K NIEKTORÝM LESNÍCKYM TERMÍNOM

Vítazoslav Hečko

V lesníckej terminológii sa používa niekoľko termínov, ktoré nemožno prijať bez výhrad. Na sporné prípady chceme teraz upozorniť preto, aby sa v pripravovanej lesníckej norme ustálili vhodnejšie pomenovania, o ktorých primeranosti a odbornosti nebude pochyb.

Jedným zo sporných termínov je expresívny dvojslovný názov „lesný čert“. V Lesníckom terminologickom slovníku (Bratislava 1953, 26) sa toto zariadenie definuje ako „sochorový prístroj na usmerňovanie pádu stromu proti smeru jeho váhy a na vyťahovanie pňov z pôdy“. Taká istá definícia je aj v najnovšom návrhu lesníckej normy, ktorú pripravuje Slovenská komisia pre lesnícku terminológiu vo Zvolene. Podľa Naučného slovníka lesníckého (I, str. 249) je „lesní čert (kudan, chlupáč) najstarší pákový prístroj ke klučení stromů a pařezů, někdy i k uvolňování zavěšených stromů při kácení“. Vidno teda, že slovenská i česká definícia „lesného čerta“ sa úplne zhodujú. Je však otázka, či je názov „lesný čert“ vhodný pre modernú lesnícku terminológiu. Tento termín je totiž významove nepriezračný, o čom svedčí napr. aj skutočnosť, že pri českej definícii uvádzajú sa jeho dva ľudové ekvivalenty, a to *kudan* (Trávníček v Slovníku jazyka českého vysvetľuje slovo *kudan* ako „náradí na dobývání pařezů“, pričom termín „lesní čert“ dáva z pochopiteľných príčin do úvodzoviek) a *chlupáč* (Trávníček ním rozumie iba „chlupatého člověka“). Český aj slovenský termín „lesný čert“ vznikol doslovným prekladom nemeckého termínu *Waldteufel*. V Nemecko-českom

lesníckom slovníku, ktorý vydala Československá matica lesnícká v Písku (zv. 15, str. 2) sa termín *Waldteufel* prekladá ako *kudan*. Svedčí to o snahe autorov slovníka vyhnúť sa doslovnému prekladu pri preberaní odborného termínu z cudzojazyčného názvoslovia. V Nemecko-ruskom poľnohospodárskom slovníku (Nemecko-russkij sel'skochoziazjstvennyj slovar, Moskva 1952) sa termín *Waldteufel* prekladá ako *korčevalnaja mašina* („lesnoj čort“), pričom termín „lesný čert“ sa uvádza iba v úvodzovkách a v zátvorkách, z čoho jasne vyplýva, že toto pomenovanie nie je prijateľné ani v ruskom lesníckom názvosloví. Iné ruské ekvivalenty tohto termínu sú *korčevalka* alebo *korčeval*, česky *klučka*, slovensky *klčovačka*, teda zariadenie na klčovanie pňov. Keďže sa „lesný čert“ nepoužíva len na klčovanie pňov, ale i na usmerňovanie pádu ťažených stromov (má teda dve funkcie), termín *klčovačka* nie je celkom vyhovujúci, lebo vystihuje iba jednu z uvedených funkcií. Vzhľadom na to, že hlavnou funkciou tohto zariadenia je ťahanie (pri usmerňovaní pádu stromov aj pri klčovaní pňov), navrhujeme nahradiť ho termínom *lesný ťahač*, prípadne *reťazový ťahač*. Navrhovaný termín slovotvorne korešponduje s lesníckym termínom *obracač*.

Ďalším sporným termínom v súčasnej lesníckej terminológii je termín „murový prúd“.¹ Najpravdepodobnejšie vznikol pod vplyvom nemeckého termínu *Mure*, ktorého ruské ekvivalenty sú *selevoj potok* a *seľ*. Podľa niektorých sovietskych autorov ide o „ronový prúd bahna so štrkom“ alebo o „dažďový ron“. Ruské slovo *potok* má niekoľko významov: potok, bystrina, prúd, tok, vodotok, záplava, pás. „Murový prúd“ je pedologicko-klimatický jav, pri ktorom sa vo vysokohorských polohách odplavuje za veľkých lejakov veľké množstvo zeme, bahna, kamenia, sutín, pričom vznikajú obrovské škody nielen na lesných, ale i na poľných kultúrach. Tieto skutočnosti má na mysli inž. D. Zachar, keď v pripravovanom diele *Zalesňovanie nelesných pôd* (rukopis, str. 23) píše o „zemnom a sutinovom prúde“ (rusky *seľ, selevoj potok*) v súvislosti s lejakmi, pričom na inom mieste hovorí dokonca o sutinových povodniach a o dátume povodne. Zacharov termín *sutinová povodeň*, ktorým obmeňuje termín „sutinový prúd“, je významovo oveľa priezračnejší ako doterajší názov „murový prúd“, pretože zahrňuje jednak povodeň ako následok lejaka a jednak odplavovanú

¹ Pozri V. Hečko, *K diskusi o lesnickej terminológii*, ČSTČ 2, 1963, 363.

hmotu — sutinu. Termín „sutinový prúd“ nevystihuje tak jasne práve súvislosť javu s lejakom. Tento príklad svedčí dosť jasne o tom, ako si vie autor sám utvoriť odborný termín, keď je presvedčený, že iný termín je nevyhovujúci.

V starších lesníckych knihách, ale i v prácach niektorých súčasných lesníckych autorov vyskytuje sa dosť často adjektívum *pestebný*, napr. vo výrazoch *pestebné oblasti*, *pestebná činnosť*, *pestebné zásahy*, *pestebné opatrenia*, *pestebná technika* atď. V tých istých knihách a prácach možno súčasne nájsť lesnícke výrazy *pestovať lesy*, *pestované lesy*, *oblasti pestovania*, *pestovanie lesa* atď. V prvom prípade sa používa adj. *pestebný*, odvodené od slovesa *pestiť*, teda nie od slovesa *pestovať*, a v druhom prípade sa zase nepoužívajú výrazy „pestiť“ lesy, „pestené“ lesy, oblasti „pestenia“, „pestenie“ lesov, t. j. výrazy s odvodeninami slovesa „pestiť“. Pretože sa lesy „nepestia“, ale pestujú, pretože porast, ktorý sa pestuje, je pestovaný porast, nie „pestený“ porast, ani činnosť, ktorou sa pestovanie lesa uskutočňuje, nemôže byť „pestebná“, ale *pestovná*. Správne sú teda iba výrazy *pestovná oblasť* (*oblasť pestovania*), *pestovné zásahy*, *pestovná technika* atď. Adjektívum *pestovný* tvorí sa od slovesa *pestovať* takisto, ako sa tvorí od slovesa *poľovať* adjektívum *poľovný* alebo od slovesa *chovať* adjektívum *chovný*. V českej lesníckej literatúre je v tomto smere podobná situácia, lebo ekvivalentom slovenského termínu *pestovanie lesov* je v češtine termín *pěstování lesů*, ale namiesto slov. termínu *pestovná technika* je v češtine *pěstební technika*, teda výrazy, v ktorých je adj. *pěstební* odvodené od slovesa *pěstít*, a nie *pěstovat*. V českej literatúre je i výraz *pěstba*² = *pěstování* a *pěstební smer*, z čoho vyplýva, že adj. *pěstební* možno pokladať i za odvodeninu od slova *pěstba* podobne, ako sa v slovenčine adj. *žatevný* pokladá za odvodeninu od slova *žatva*. Keby v slovenčine jestvovali slová „pestba“ a „pestiť“, bolo by náležité aj adj. *pestebný*. Inak môže byť správne iba adj. *pestovný*.

V lesníckych publikáciách o lesnej ťažbe vyskytuje sa často názov „vývozná miesto“, t. j. miesto, kde sa sústreďuje drevná hmota určená na vývoz, a „odvozná miesto“, kde sa zase sústreďuje drevná hmota určená na odvoz. Tieto dvojslovné ter-

² *Slovník spisovného jazyka českého II*, Praha 1964, 565 hodnotí však slovo *pěstba* ako knižné a exemplifikuje ho príkladmi *pěstba zeleniny*, *řepy*; *pěstba lesního stromů*.

míny by sa mohli z praktických dôvodov skrátiť na jednoslovné termíny *vývozište* a *odvozište*. (Ide tu o analógiu s inými termínmi, napr. s termínom *prekladište*.) V súvislosti s týmto návrhom museli by sa však zmeniť často používané skratky VM (vývozné miesto) a OV (odvozné miesto) na V (*vývozište*) a O (*odvozište*). Ide teda o skrátenie, zjednodušenie termínov. Podobná úprava sa urobila vo včelárskej terminológii, kde sa namiesto striedavo používaných dvojslovných pomenovaní *kočovné miesto*, *kočovné stanovište* ustálil termín *kočovisko*.

O PÔVODE ČESKÉHO NÁZVU STÁVEK

Vlado Uhlár

V odbornej českej pletiarскеj terminológii sa osnovné pletiarске stroje nazývajú stávkami. Názov *stávek* v prostej hláskoslovnej úprave sa zavše prenáša aj do slovenčiny ako *stávok* (pozri napr. V. V o t á n e k — R. M e s j a r, *Technológia väzieb pletenín*, Bratislava 1956).

Každému, kto má základné jazykovedné poznatky, je zrejmé, že názov *stávek* v češtine je deminutívum k názvu *stav*, a to v tom význame, ktorý je v odbornom názve *tkadlecký stav* (po slovensky *krošná*) a že jeho korenná morféma je spoločná so slovesami *stavať*, *stavíť*; slovo *stav* má postverbálny ráz. Etymologicky tieto slovesá a ich odvodeniny (*postaviť*, *zastaviť*) súvisia so slovesom *stát*, *stojím*.

Ak si však uvedomujeme, že primitívny stav (takisto ako aj slovenské *krošná*) bol veľmi prostou správou na napätie osnovných nití za účelom tkania, chápeme, že jeho pôvodný význam je veľmi blízky významu dnešného slova *stojan*. Nie ináč je to aj s ruským názvom *stan*, *stanok* vo význame „*krošná*“, lenže v ruštine sa niekedy chápe aj ako stroj.

Ak celú otázku chápeme v historickom vývine, je celkom jasné, že čes. *stav*, slov. *krošná* boli prostým zariadením, na ktorom sa vytvárala látka na odievanie, či už krížením pozdĺžnych osnovných nití s priečnymi (útkom) a či pomocou splietania osnovných nití navzájom rozličnou technikou, hoci takto sa tvorili predovšetkým sieťoviny, čipky ap.

Význam slovesa *pliešť*, ktorým sa v pletiarском odbore prie-

myselnej výroby označuje iba taká činnosť, ktorou sa pomocou slučiek a očiek vytvára pletenina (na rozdiel od tkaniny), nemožno však izolovať od jeho prvotného významu. Prvotný význam slovesa *plest'* veľmi dobre poznáme v ľudovej činnosti známej zo spojení *plest' plot*, *plest' košíky*, *košiny*, *sieť*, *bič*, *veniec* ap. Pri pletení košíkov, plotov ide o pletenie, dnes odborne nazývané primitívnym tkaním (i polotkaním).

Uvedené súvislosti by si mali uvedomiť aj pracovníci v pletiaarskom priemysle, ak nechcú upadať do zaujatosti, ktorá im bráni chápať význam čes. názvu *stávek* (slov. *krosienka*) v súvislosti s názvom *stav*, *tkadlecký stav* (slov. *krosná*).

U pracovníkov pletiaarskeho odboru textilného priemyslu je totiž istá averzia proti tkáčom vyplývajúca azda z toho, že tkaniny sa stali v dôsledku historického vývinu na dlhé dejinné obdobia skoro výhradným materiálom na odievanie, prípadne z povedomia, že pletiaarsky priemysel v prítomnosti je v období veľkého rozkvetu. Na pletiaarských strojoch sa totiž vyrábajú najrozmanitejšie a najhľadanejšie pleteniny, ktoré sa stále viac používajú aj na vrchné odievanie (najmä ženské odevy). Z uvedenej averzie vznikol náhľad, že čes. názov *stávek* súvisí vraj s triednymi bojmi, keď sa textilní robotníci stávkovaním bránili proti zavádzaniu strojov a podľa príkladu anglických luddistov ich rozbíjali v pomýlenom názore, že sú príčinou ich nezamestnanosti a biedy.

Hoci ide očividne o naivnú etymológiu, ktorá je v úplnom rozpore s dejinnou skutočnosťou (išlo o ničenie pradiarskych a tkáčskych strojov; v Čechách v r. 1843—44 v kartúnkach rozbíjali perotiny na rýchlu farebnú tlač), prejavuje veľkú životnosť. Zakorenila sa totiž u učiteľov odborných pletiaarskych predmetov a z ich výkladov a ústneho tradovania sa rozniesla do závodov, ale aj na odborné vedecké pracoviská (Výskumný pletiaarsky ústav).

Blízka k skutočnosti je iná ľudová etymológia z týchto kruhov, podľa ktorej čes. *stávek* súvisí s postavením ihál v pletiaarských strojoch, kde ihly „stoja“.

Aby sme podopreli správny jazykový výklad českého názvu *stávek*, teda interpretáciu, podľa ktorej je čes. *stávek* deminutívum k *stav* (*tkadlecký stav*, slov. *krosná*), uvedieme citát z práce A. A. Smolkovej, odbornej učiteľky ručných prác, ktorá v článku O starobylém pletení na „krosienkach“ čili „krosienkách“ u lidu uhersko-slovenského (Národopisný sborník česko-slovenský, Praha 1904, str. 3 n.) hned' v úvode píše: „Mezi nejstarší práce našeho lidu vřaditi dlužno pletení na krosien-

kách čili krosiencích. Již samo pojmenování poukazuje na původ a vznik práce, neboť „krosienka“ (jsou) zdobnějším tvarem slova „krosná“, kterýmžto názvem pojmenován jest v uherském Slovensku stav tkalcovský; znamená tudíž slovo „krosienka“ asi tolik, jako kdybychom řekli „stávek“. Pojmenování toto jest nejen nejvýš vhodné, ale i svérázné a původní, o čemž se během tohoto článku přesvědčíme.“

Podotýkame, že v článku Smolkovej sa okrem správneho výkladu názvov *krosienka* — *stávek* stretáme aj s jemným rešpektovaním slovenských ľudových názvov, ktoré počula pri výskume slovenských čipiek a rožkastých čepcov vyrábaných na krosienkach od ľudových pletiarok v Honte (Trpín, Medovarce). Uvádza aj živý ľudový názov *pletiarka*, vytvorený na základe súvislosti s činnosťou pletenia. Uvedený citát pomôže odborníkom neязыkovedcom z pletiarkeho priemyselného odboru správne pochopiť skutočný význam a pôvod názvov *stávek* (čes.) a *krosienka* (slov.).

JEDNOTNÁ KLASIFIKACE PRŮMYSLOVÝCH VÝROBKŮ V ČSSR

Před dvěma roky schválila vláda ČSSR svým usnesením č. 576/1962 zásady pro vypracování jednotné klasifikace průmyslových výrobků a uložila Ústřední komisi lidové kontroly a statistiky (tehdy Ústřednímu úřadu státní kontroly a statistiky), aby organizovala veškeré práce směřující k realizaci tohoto úkolu. Ze zástupců výrobních ministerstev, hlavních odběratelských orgánů a objektivních orgánů vlády byla při Ústřední komisi lidové kontroly a statistiky vytvořena ústřední komise pro vypracování klasifikace průmyslových výrobků, která všechny práce na klasifikaci celostátně usměrňuje.

Cíle sledované touto prací jsou velmi náročné. Prvním z nich je, aby byla odstraněna dosavadní mnohost nejrůznějších klasifikací a nomenklatur a aby vznikla klasifikace jednotná s možností víceúčelového využívání pro různé národohospodářské účely.

Až dosud si vytvářel výrobkové klasifikace prakticky každý výrobní resort, nebo si je dokonce vypracovávaly i jednotlivé výrobní organizace. To prakticky znamenalo, že týž výrobek, pokud jej produkovalo více výrobců, byl několikrát tříděn různým způsobem a měl pokaždé jiný číselný znak.

V nové klasifikaci se provádí třídění výrobků výhradně podle věcného hlediska a každý výrobek smí být uváděn jen na jednom místě klasifikace a má jen jeden obecně platný číselný znak.

Dále byla až dosud nejednotnost v tom, že tytéž výrobky byly jinak tříděny v oblasti výroby a jinak v oblasti obytu a zásobování a konečně zcela jiného systému třídění těchto výrobků se používalo ve vnitřním a zahraničním obchodě.

Z toho pochopitelně vyplývalo, že administrativa v dodavatelsko-odběratelských vztazích byla velmi rozsáhlá a nákladná. Dodavatel výrobky dodával podle své nomenklatury, odběratel je podle této nomenklatury sice objednával, ale sám si je evidoval podle vlastní zásobovací nomenklatury nebo podle nomenklatury platné v systému vnitřního obchodu. Výrobce — byl-li pro ten účel technicky vybaven — zpracovával mechanizovaně své podklady o obytu a odběratel, zejména vnitřní obchod, zpracovával údaje o dodaném zboží mechanizovaně znovu, takže se milióny štítků děrovaly na dvou místech na každé sledované období. Bude-li třídění výrobků ve výrobě i v obchodě sjednoceno, bude možno nahradit v budoucnosti objednávky i faktury týměž děrným štítkem, který bude obíhat mezi odběratelem a dodavatelem.

Nová klasifikace se proto řeší tak, že bude platit ve výrobě, v zásobování i v obchodě.

Vytvářejí se též předpoklady pro to, aby byla zajištěna návaznost nové klasifikace i na jiné věcně odlišné třídící systémy, jako např. na klasifikaci základních fondů, na sazebník daně z obrátu apod.

Jednotná klasifikace průmyslových výrobků představuje prvou etapu prací na vytvoření jednotného systému ekonomických klasifikací, který bude zahrnovat třídění činnosti všech odvětví národního hospodářství.

Při pracích tak zásadního významu je důležitá i otázka terminologické správnosti a jazykové čistoty.

Nejde jen o to, aby byla klasifikace po jazykové stránce správná a „česká“, nýbrž i o to, aby se této příležitosti využilo k pozitivnímu působení na odborné názvosloví ve všech klasifikovaných odvětvích. Příležitost k tomu je veliká, neboť jen jednotná klasifikace průmyslových výrobků bude obsahovat asi 35 000 položek, majících charakter technických termínů.

Abý po všech stránkách byla jednotná klasifikace věnována náležitá péče, vyslovil předseda Československé akademie věd akademik František Šorm souhlas s tím, aby se Ústav pro jazyk český ČSAV aktivně účastnil prací na klasifikaci a aby zajišťoval ryze jazyka a pečoval o uplatnění všech filologických aspektů, které tento orgán Československé akademie věd v současné době sleduje. Spolupráce Ústavu pro jazyk český ČSAV s ústřední komisí pro vypracování klasifikace průmyslových výrobků je velmi plodná a přináší pozitivní výsledky. Ve zvláštní pracovní skupině se probírají postupně všechna odvětví průmyslu a dbá se na to, aby byly odstraněny rozdíly v pojetí i v dikci mezi jednotlivými částmi klasifikace, jejichž návrhy vypracovává celkem 15 různých ústředních orgánů.

Práci ovšem ztěžuje okolnost, že návrh klasifikace je dosud „živý“ a stále se ještě zpřesňuje a upravuje. Bylo vypracováno již celkem 6 variant klasifikace, a dosud nejsou práce skončeny. Konečnou redakci klasifikace po jazykové stránce bude nutno provést až v rukopise pro tisk.

Dalším cílem sledovaným při vytváření jednotné klasifikace průmyslových výrobků je umožnit důsledné oborové řízení a plánování našeho průmyslu. Odvětví průmyslu jako celek jsou příliš hrubá a nesooudá a nelze jich použít pro hlubší plánování a pro podrobnější ekonomické rozborů.

Oborové členění jako základ pro oborové řízení a plánování bude nutno promítnout i do podnikové evidence, aby bylo podle něho možno sledovat a vykazovat hlavní národohospodářské ukazatele.

Oborové členění je též východiskem pro uplatnění metody bilancování mezioborových vztahů čili pro provádění tzv. strukturální analýzy, vycházející z předpokladu lineární závislosti ve vztazích mezi obory. Využívá se při ní maticového počtu.

Bilancování meziodvětvových a mezioborových vztahů se má stát jedním z důležitých nástrojů řízení na všech stupních. Jeho používání ukládá usnesení vlády č. 749/1963.

Při třídění v jednotné klasifikaci se ovšem nepostupuje až do sortimentní skladby výrobků, nýbrž jde se jen po mez, která je odůvodněna celostátními potřebami. Pro další podrobné třídění výrobků je určen systém oborových číselníků, který se v současné době rovněž připravuje. Pro každý obor se vypracuje samostatný oborový číselník.

Závěrem je nutno říci, že vypracování jednotného systému ekonomických klasifikací, jehož prvou částí je jednotná klasifikace průmyslových výrobků, bude mít rozhodující význam pro automatizaci administrativních prací, která se bez plně unifikovaných podkladů neobejde. Proto problém vypracování jednotné soustavy ekonomických klasifikací je v současné době problémem celosvětovým. Všechny země pocítují potřebu se s ním nějak vyrovnat. Problematika národohospodářských klasifikací se stává předmětem jednání na mezinárodních konferencích a zdá se, že bude reálné sjednotit postupně klasifikační systémy i mezinárodně.

V oblasti výzkumu i pokusů o jejich realizaci je na tomto poli Československo dosti daleko. Ukazuje se nyní velmi správným, že vlastním pracím na vytvoření jednotné klasifikace předcházeli vědecko-teoretický výzkum, který provedli pracovníci Výzkumného ústavu národohospodářského plánování a jehož výsledky byly schváleny vládou. Tím byly předeslaně objasněny důležité principy a práce mohly být v důsledku toho organizovány cílevědoměji. Počítá se s tím, že by ještě v tomto roce byl návrh jednotné klasifikace průmyslových výrobků dokončen a že by se od r. 1966 mohlo započít se zaváděním klasifikace v praxi.

Otomar Smrčina

TERMINOLÓGIA V 46. ROČNÍKU ČASOPISU NAŠE ŘEČ

Aktuálnosť terminologických otázok mohli by sme ilustrovať okrem iného aj tým, že sa terminológii venuje pozornosť v početných odborných časopisoch. (Porov. napr. K. Sochor, *České odborné časopisy a terminologie*, ČSTČ 2, 1963, 307 n.) Výnimkou tu nie je ani jazykovedný časopis *Naše řeč*, ktorý v minulom ročníku (roč. 46, 1963) priniesol niekoľko príspevkov týkajúcich sa terminologickej problematiky. Takéto príspevky sa najčastejšie objavovali v rubrike *Drobnosti*.

V prvom čísle Fr. Váhalu venuje pozornosť terminologickým slovesám *přemnožit* a *přeplnit*. Sloveso *přemnožit*, ktorého výskyt je viac-menej obmedzený na sféru poľnohospodársku a lesnícku, kde sa používa ako

odborný termín, nepokladá autor za príliš vhodné v publicistike, kde sa spravidla „spresňuje“ príslovkami, čo je vcelku zbytočné. Odporúča, aby sa v publicistických príspevkoch namiesto výlučne odborného *přemnožit* používalo radšej bežné *příliš rozmnožit*. Ináč sloveso *přemnožit* pokladá Váhala za ústrojnú, správne a spisovnú (podobne ako slovesá typu *přepřelit*, *přesladiť*, medzi ktoré dobre zapadá významove i slovotvorne). Sloveso *přepřelit* patrí významove do tej istej skupiny ako sloveso *přemnožit*. V spojení „přepřelit plán“, ktoré má vyjadrovať „vykonať viac ako predpokladá plán“, je však sloveso *přepřelit* použité nevhodne. Výraz „přepřelit plán“ je mechanický preklad ruského spojenia *plan perevypolniať*, za ktoré sa bežne používa český výraz *plán překročit*. — V tom istom čísle M. Knappová upozorňuje na nevhodné (módne) použitie slovesa *navýšit* v spojeniach „navýšení výroby“, „navýšení kapacity“ ap. Uvedené spojenia v nenásilnej a všeobecne zrozumiteľnej podobe majú vyzeráť takto: *zvýšení výroby*, *zvýšení kapacity*.

V drobnosti z druhého čísla (*Autokempink a trempink*) kladie si Fr. Váhala otázku, či je správne pomenovanie *autokempinkový tábor*. Pre toho, kto vie po anglicky, je totiž toto pomenovanie prinajmenej prekvapujúce. (Slovo *autokempink* je dejové substantívum a znamená vlastne „automobilové táborenie“.) Ak však pomenovanie *autokempink* chápeme ako značkové, možno s ním potom narábať ako s ktoroukoľvek inou lexikálnou jednotkou, teda aj tvoriť pomocou neho ďalšie pomenovania. Autor vyslovuje názor, že by bolo najlepšie, keby sa pre nové pojmy vytvorili vhodné české pomenovania.

Terminologický charakter má článok A. Tejnora *Bessemerova, besemerová nebo besemerská ocel?*, publikovaný v treťom čísle. Poukazuje sa v ňom na to, že v odbornom názvosloví nie sú zriedkavé termíny s menom objaviteľa, konštruktéra ap. Výhodou týchto termínov je ich operatívnosť, jednoznačnosť a medzinárodnosť. Proti týmto nesporným prednostiam majú termíny tohto typu niektoré nevýhody: sú menej priezračné (z ich formy sa dozvedáme o podstate javu oveľa menej ako z termínov opisných), nezapadajú do logickej štruktúry súboru termínov (ich jazyková štruktúra nie je v súlade s definíciou) a z takýchto termínov sa nedajú tvoriť zložené prídavné mená. Závažná je i námietka, že termíny s menom objaviteľa sú vzhľadom na svoju motiváciu izolované a narúšajú systémovosť súboru, v ktorom sa vyskytujú. Preto je celkom pochopiteľná snaha nahrádzať ich pri usporadúvaní istého názvoslovia termínmi motivovanými priezračnejšie (*Assmanův psychometr* — *aspirační psychometr*, *Foucaultovy proudy* — *vířivé proudy*). Pri nahrádzaní týchto termínov treba však brať do úvahy mieru ich vžitosti v domácej i zahraničnej literatúre. A tu sa ukazuje, že by nebolo výhodné meniť názvy druhov surového železa utvorené z mien vynálezcov, pretože takto sú ustálené aj v cudzojazyčnej literatúre. (A. Tejnor uvádza príklady

z päťjazyčnej normy 42 0041 z r. 1959 – Hutnícké železo a jeho výroba.) Autor sa podrobnejšie zaoberá aj otázkou gramatickej podoby názvov tohto typu a rieši ju v súlade s citovanou normou a Technickým náučným slovníkom. Odporúča teda termíny *Bessemerova ocel*, *Bessemerovo surové železo*, *Bessemerův pochod*, a nie podoby „besemerová ocel“, resp. „besemerská ocel“.

Terminologický ráz majú aj drobnosti A. Tejnora a J. Filipca v tom istom čísle. A. Tejnor rozoberá nejasnosť spojenia „exportní souběh“, v ktorom pochopenie významu sťažuje slovo *souběh*. Toto slovo sa vo výrobnej praxi začalo používať na označenie výrobkov zhotovovaných „v souběžné výrobě zboží“ pre pôvodného objednávateľa i pre iných objednávateľov doma alebo v zahraničí. Pri pomenovaní nového pojmu bol vlastne vyjadrený len jeden znak – *súbežnosť*, čo je pre bežné dorozumievanie nedostačujúce. Autor vo svojom príspevku vystriha pred používaním termínov zrozumiteľných len úzkemu okruhu odborníkov na ciele bežného dorozumievania. J. Filipc zaujíma vo svojej poznámke kritické stanovisko k novovzniknutým termínom „pletáž“ a „kusáž“. Neodporúča ich, pretože ide o pomenovania slangové, ktoré sa zo skupiny slov na -áž (*garáž*, *siláž*, *tonáž*) vydeľujú ako slová hybridné, utvorené z domácich základov a cudzej prípony. Namiesto nich sa v bežnom styku aj v odbornom vyjadrovaní celkom vystačí s dvojslovnými termínmi *pletené zboží* (slov. *pletený tovar*) a *kusové zboží* (slov. *kusový tovar*). – Z terminologického hľadiska je zaujímavá poznámka Fr. Cuřína *Semel a jiné názvy dětských her*, v ktorej si všíma vplyv latinčiny na pomenovanie detských hier. Napr. názov hry z okolia V. Bíteša *trantribus* vysvetľuje z latinského výrazu „trans tribus“ = viac ako traja; túto hru naozaj môžu hrať najmenej traja hráči.

Terminológia sa v značnej miere dotýka aj článok M. Těšitelovej *Slovník starých českých mlynů*; uverejnený vo štvrtom čísle. Autorka síce v úvode pripomína, že jej nejde o špeciálnu mlynársku terminológiu, ale zároveň si je vedomá toho, že sa jej celkom nemôže vyhnúť. V prvej časti článku (Starý mlýn, jeho zařízení a jeho výrobky) stretáme sa s pomenovaniami *mlýny větrné*, *mlýny vodní*, *kola korečková* (*korečnik*), *kola lopatková*, ale aj s pomenovaniami *hubenáč*, *vantroky* ap. Je to v súlade so zámerom autorky zmieniť sa „nejen o slovech spisovných, ale i slangových, popř. lidových a nářečních“. V ďalšej časti (Obyvatelé starého mlýna) nachádzame pomenovania *stárek*, *mládek*, *krajánek*, *mleč*, ale aj *starší mládek*, *mladší mládek*, *učedník-prášek*, ako aj niekoľko starobyľných ustálených spojení viažúcich sa na mlynárske remeslo (*krajánek šel po vodě*, *proti vodě*, *po stříku*, *volně dílo* ap.). I keď sa to netýka terminológie, hodno upozorniť na Těšitelovej interpretáciu niektorých frazeologických spojení (*mít něco za lubem*, *přijít se svou troškou do mlýna*) spätých s vykonávaním mlynárskeho remesla. Z lexikologického.

ale aj z terminologického hľadiska je pozoruhodné autorkino zistenie, že mlynársky slovník bol významnou súčasťou českej slovnej zásoby, bral z nej príslušné pomenovania, ale ju aj obohacoval o nové slová tvorené v intenciách českého jazyka. Mnohé z týchto slov jestvujú ako súčasť novej mlynárskej terminológie, iné sa zasa vrátili do bežnej slovnej zásoby.

Ak má byť informácia o terminologických príspevkoch v uplynulom ročníku časopisu Naše řeč úplná, treba sa ešte zmieniť o Hauserovej recenzii *Hornického terminologického slovníka* (posudok F. Buffu o tomto slovníku pozri aj v ČSTČ 1, 1962, 174–177), ako aj o príspevku S. Utěšeného *Křížení názvů pro pavouka a brouka v nářečích*, ktorým sa začína séria kratších príspevkov o pomenovaniach spojených s tradičnou kultúrou českého vidieka, so starším spôsobom poľnohospodárskej práce ap.

Aj z tejto stručnej informácie je zrejmé, že v časopise Naše řeč venovala sa istá pozornosť aj terminologickým otázkam, hoci jeho zacielenie je iné.

Ivan Masár

ZÁSADY PRO TVOŘENÍ ANGLICKÝCH TECHNICKÝCH NÁZVŮ

Britský normalizační ústav vydal v roce 1963 Doporučení pro výběr, tvorbu a definování technických názvů (Recommendations for the Selection, Formation and Definition of Technical Terms, B. S. 3669:1963, Price 5/-net, British Standards Institution incorporated by royal charter, British Standards House, 2 Park St., London, W. 1). Je to publikace, která má povahu normy. V úvodu se přímo říká: Tato britská norma byla ověřena Výborem pro normy jednotek a značek a vydána pod záštitou Hlavní rady 7. listopadu 1963.

Rozsah brožury je pouze dvacet stran. Tato stručnost je jistě velkou předností, protože jde o jazykovědné a logické zásady určené technickým odborníkům, pro které by větší obšírnost nebyla v tomto případě příliš přitažlivá.

Norma má kromě úvodu tři části (1. Všeobecné pokyny, 2. Pojmy, 3. Terminologie). Už při přečtení obsahu je patrné, že se tvůrci této normy opírali o dokumenty vydávané Sekretariátem terminologického výboru Mezinárodní normalizační organizace (ISO TC 37 při Rakouském normalizačním výboru). Dokonce se zdá, že tyto dokumenty jim byly větší oporou, než se v úvodu přiznává.

V první všeobecné kapitole se vysvětluje obsah a účel normy, její použití a míra normativnosti. Vykládá se tam též rozdíl mezi obecnými neodbornými slovy a technickými termíny; v tomto výkladu je možno najít též definici technického termínu; říká se tam: Běžná slova mají

sklon být neurčitá významem a bohatá v představách. Odborný autor potřebuje slovo, které může přesně definovat a které není spojeno se žádnými vedlejšími představami... za každým technickým názvem by měla být jasně definovaná myšlenka nebo pojem, systémově spojený s jinými pojmy, které vytvářejí souhrn dané myšlenkové oblasti.

Ve druhé kapitole (Pojmy) se vykládá podstata pojmu, jeho zobecňující povaha a rozdíl mezi pojmem a objektem. Výklad je provázen několika příklady. Ve výkladu je obsažena i jakási definice pojmu: „Pojmy jsou mentální konstrukce, abstrakce, kterých je možno použít k rozřídění jednotlivých předmětů vnitřního i vnějšího světa.“ Tato definice sice nepodává výklad pojmu jako odrazu reálných vztahů mezi objekty, ale plní důležitý úkol: zdůrazňuje rozdíl mezi obsahem vědomí (pojmem) a realitou (objektem). V technickém vyjadřování bývá totiž velmi často zaměňován *název*, *pojem* a *věc*; uvedená definice právě usiluje o odstranění této časté závady v technických textech.

Další paragraf kapitoly má název The clarification of concepts (ujasňování pojmů). Podávají se v něm příklady určování, vymezování a zařazování pojmů; jde především o stanovení místa daného pojmu v určitém systému. Hovoří se zde o třídách pojmů a jejich vztazích a zdůrazňuje se, že tyto vztahy mají dvojí povahu: jednak je to vztah „druh – rod“ (např. „auto – vozidlo“) a jednak vztah „celék – část“ (např. „auto – motor“).

V dalším paragrafu se pojednává o definici. Ukazuje se na příkladech, jak je třeba při definicích využívat třídění pojmů. Zvláštní péče se zde věnuje výkladu o nutnosti využívat k definování nejbližšího nadřazeného rodového pojmu a vyvarovat se použití obecnějších pojmů. Zbytečně široký a příliš obecný pojem činí definici neurčitou. Jako příklad správného způsobu je tu uvedena tato definice: *labuťátko (je) labuť, která ještě nemá dospělé opeření*; za příklad nesprávného použití příliš obecného pojmu v definici je pak použito této podoby: *labuťátko (je) pták, který ještě nemá dospělé opeření*. Použitím příliš obecného pojmu *pták* se definice stává nepřesnou (hodí se vlastně na každé ptáčí mládě).

Podobně se na příkladech demonstrují jiné chyby vyskytující se v logické stavbě i v jazykové formulaci definic odborných názvů (nepřesnost, neúplnost, rozpor mezi gramatickou formou názvu a formou definice, definování synonymem atd.). O některých otázkách definování se hovoří též v posledních odstavcích 3. kapitoly (Terminology).

Na začátku 3. kapitoly se odůvodňuje nutnost výběru a správného tvoření názvů s ohledem na třídění a definování příslušných pojmů. Doporučuje se odstraňovat synonymitu nejen v názvosloví jednoho oboru, nýbrž i v širším okruhu.

Při tvoření popisných názvů je nutné vycházet z důležitých vlastností daného pojmu. Tyto vlastnosti se dělí 1. na inherentní (intrinsic cha-

racteristics), jako je např. tvar, velikost a složení, 2. na vztahové (relational characteristics), jako je např. účel, použití, umístění, zařazení atd., 3. na vlastnosti spojené s původem (characteristics of origin), jako je např. osoba vynálezce nebo výrobce (a jejich jména), způsob a místo výroby atd.

Výklad je ve všech bodech doprovázen četnými příklady.

V dalších odstavcích se doporučuje opatrnost při prosazování změn v názvosloví, ať v názvech nebo v jejich významech, zvláště když jde o nějakou výraznější změnu u termínů už vžitých a běžně rozšířených. Uvádí se též, že je nutno, aby „gramatická“ forma názvu odpovídala jeho definici, ale že to nemá být na újmu stručnosti a použitelnosti termínů v textu.

V souvislosti s otázkami homonymity a synonymity v odborném názvosloví se hovoří i o přenesených názvech (transferred terms), protože se pokládají za nejčastější případ „homonymity“ v odborných názvech.

V závěru se doporučuje doplňovat definice v nutných případech výčtem, tj. vlastně rozsahem pojmu (extension) a ilustracemi.

V posledním odstavci se vyslovuje požadavek uvádět u každého názvu a u každé definice okruh jejich platnosti (field of applicability), tj. vyznačit, pro který úsek oboru, popř. pro kterou publikaci nebo v které zemi daný pojem a jeho vymezení platí.

Možno říci, že britská terminologická norma má předpoklady splnit své hlavní poslání. Je stručná a nepřiliš náročná na odborné znalosti z jazykovědy a logiky. Každá zásada je dostatečně podepřena srozumitelnými příklady. Pokud by se tvůrci názvoslovných prací s normou opravdu seznámili a osvojili si její náplň, mohla by jim být dobrým vodítkem, a to jak začátečníkům, tak i zkušenějším terminologickým pracovníkům. Na rozdíl od dokumentů ISO/TC 37 přihlíží se zde přirozeně též ke zvláštním potřebám angličtiny, avšak v mnohém se zde projevují stejné nedostatky jako tam: uspořádání není dosti systematické; otázky názvů, pojmů a definic nejsou dost jasně odlišeny; pojednává se o nich často na různých, někdy od sebe značně vzdálených místech a práce tím ztrácí na přehlednosti a logické skloubenosti.

Uvážíme-li však, že jde o jeden z mála průkopnických činů v této oblasti, nelze upřít uznání Britskému normalizačnímu ústavu, že byla věnována péče terminologickým zásadám a skutečně jejich vydání.

Vydávání normativních zásad pro tvoření technického názvosloví je dnes předmětem zájmu technických normalizačních institucí. Britská norma 3669:1963 není ojedinělá. Vedle akademických publikací sovětských a polských vyšla též r. 1961 podobná norma v Německém normalizačním výboru. Svědčí to o vzrůstajícím zájmu techniky o otázky odborného názvosloví.

Miroslav Roudný

O slovenskom polygrafickom názvosloví sme už priniesli krátku informáciu (pozri ČSTČ 1, 1962, 319–320), ktorú teraz dopĺňame poznámkami k ďalším polygrafickým normám.

V bulletíne Zo sveta vedy a techniky v polygrafii (č. 1–2, 3–4, roč. 1963) ustalať sa názvoslovie tlačových strojov a zariadení, tlačových papierov, tlačových farieb a rôznych polygrafických materiálov. Okrem toho v dvojčísle 1–2 uvádzajú sa v prehľade všetky polygrafické normy uverejnené dosiaľ v slovenskom znení (str. 59).

V názvosloví tlačových strojov a zariadení ustalať sa okrem pomenovaní strojov a zariadení aj niektoré pracovné úkony. Preto sa tu popri termínoch *ručný lis*, *šmykové lišty*, *variabilná rotačka* atď. vyskytujú aj termíny *odstavenie farebníkových valcov*, *pristavenie farebníkových valcov*, *pristavenie tlaku*. Mohlo sa vari uvažovať o samostatnej časti, do ktorej by sa boli pojali pomenovania pracovníkov a výkony ich funkcií. Niektoré pomenovania zariadení majú isté nedostatky z hľadiska systematickosti, zo štylistického hľadiska zasa nevyhovujú pre zrejmu slangovosť. Napr. pre pružný valec, ktorý kývavým pohybom prenáša farbu z duktora na roztieraciú sústavu farebníka, ustalať sa termín *lízač* a pre valec, ktorým sa na ofsetovom stroji prenáša vlhčiaci roztok na vlhčiacu sústavu, normuje sa termín *vodník*. Termíny *lízač* a *vodník* sú v sústave pomenovaní rozmanitých valcov nápadné ako pomenovania expresívne, slangové, netechnické. Podľa nášho názoru ponúka sa tu celkom prosté riešenie. Namiesto termínu *lízač* by bol vhodnejší termín *pružný (odpružený) valec* a namiesto termínu *vodník* zas *vlhčiaci (zmáčací) valec*. Takto utvorené termíny by sa organicky priradili k ostatným pomenovaniam valcov (porov. *navalovací valec*, *nanášací valec*, *tlakový valec*). Pritom by sa však expresívne termíny *vodník* a *lízač* museli zaregistrovať len ako nevhodné, slangové ap. Pre istý druh tlačových strojov (rýchlolisov) ustalať sa pomenovanie *stavný rýchlolis*. Prirodzenejšia by azda bola podoba *zastavovací rýchlolis*. Máme tu totiž do činenia so strojom, ktorého tlakový valec sa pri spätnom pohybe zastavuje, nie stavia.

V názvosloví tlačových papierov z terminologického hľadiska nepokladáme za celkom vhodné pomenovanie *imitácia ručných papierov a kartónov*. Prekáža tu viacslovnosť tohto termínu. Dalo by sa azda uvažovať o podobe *imitovaný papier (kartón)*. Papier sa totiž dnes prevažne vyrába len strojom, ručná výroba papierových produktov sa zväčša finguje. To značí, že navrhovaný termín *imitovaný papier* postačuje na označenie nápodoby aj ručne vyrábaného papiera, pretože iné papiere ako ručne vyrábané sa nenapodobujú. Z jazykového hľadiska možno namietť aj proti

termínu *dopisnicový kartón*. Slovo *dopisnica*, ktorého adjektívny derivát sa použil v tomto termíne, hodnotí sa v Slovníku slovenského jazyka ako zastarané slovo. Z hľadiska významovej priezračnosti vzbudzuje isté pochybnosti termín *strojovo hladký papier*. Ak sa ním má rozumieť papier, ktorý sa po opustení papierenského stroja už dodatočne neupravuje, potom by bolo logickejšie motivovať ho práve týmto faktom. Pre rozmanité druhy papiera ustávajú sa spravidla dvojslovné názvy so zhodným prívlastkom (*baliace papiere, brúsne papiere, dielové papiere, kresliace papiere, nepremastiteľné papiere* ap.). V tom istom okruhu sa však uvádza aj termín *papiere na potahy* popri termíne *potahové papiere*. Azda aj pre odborníka je významová diferenciácia týchto termínov dosť obťažná preto, lebo pomenovania motivované účelom a utvorené predložkovými spojeniami sa veľmi ľahko prevádzajú bez zmeny významu na pomenovania so zhodným prívlastkom (*stroj na balenie — baliaci stroj*). Treba teda hľadať iné riešenie. K pomenovaniam druhov papierov máme ešte jednu pripomienku. Nie je ničím odôvodnené, že sa názvy jednotlivých druhov papiera uvádzajú v množnom čísle. V tej istej norme sa ustáľuje ako polygrafický termín slovo *súbeh*. Odhliadnuc od toho, že toto slovo je zatažené iným významom než „súbežne zhotovený výrobok“ a že je to koniec-koncov dosť móдне technické slovo, ktorým sa skrátene pomenúvajú paralelne vyrábané predmety, nedozvieme sa ani z definície, čo vlastne v polygrafii slovo *súbeh* znamená. (Tu je tento termín definovaný ako „doplnkový rozmer“.)

Názvosloviu tlačových farieb by bolo prospelo, keby sa pri niektorých skupinách termínov bola viac rešpektovala zásada systémovosti. Norma ČSN 88 0125 uvádza termíny *gumotlačové farby, hĺbkotlačové farby, ocelotlačové farby* atď. a popri nich nesystémový názov *farby pre sieťotlač*. I tu sa ukazuje možnosť ustáliť dvojslovné pomenovanie so zhodným prívlastkom (teda *sieťotlačové farby*). Žiadalo by sa tiež stylistické hodnotenie niektorých názvov. Z dvojice termínov *marenový lak — kraplak* za spisovný a odborný možno pokladať len dvojslovný termín *marenový lak*. Rovnako pri termínoch *milorka — Miliorova modrá* by sme dali prednosť dvojslovnému variantu. Samozrejme taký istý variant by sa vyžadoval aj pri termíne *normálky*, ktorého slangovosť je viac ako zreteľná.

Z našich poznámok k ďalším polygrafickým termínom vyplýva, že nie vždy je vhodné mechanicky sa pridŕžiavať predlohy, z ktorej sa norma pripravuje, najmä nie vtedy, keď sa porušuje systémová rovnováha istých okruhov pomenovaní. Aj v tomto prípade sa potvrdzuje oprávnenosť požiadavky normovať slovenské i české termíny súčasne.

Ivan Masár

VELKÝ RUSKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK

II. diel Veľkého rusko-slovenského slovníka je pokračovaním prvého dielu plánovaného päť zväzkového prekladového slovníka, ktorý vyšiel r. 1960. Jeho cieľom je zachytiť v čo najplnšej miere slovnú zásobu ruštiny a konfrontovať ju so slovnou zásobou slovenčiny. Obsahuje slová z rôznych štylistických vrstiev a z rôznych oblastí ľudskej činnosti. Jadro slovnej zásoby tvorí predovšetkým slovná zásoba súčasnej spisovnej ruštiny. Zo zastaraných alebo nárečových slov sa uvádzajú len tie, ktoré sú potrebné pre porozumenie ruskej beletrie. Slovník zachytáva terminológiu verejno-politického života, socialistického hospodárstva, plánovania, terminológiu banícku, strojársku, stavebnú, hydrologickú, botanickú, zoológickú, lekársku, vojenskú, športovú a inú. Celkove je zastúpených vyše 70 rozličných odborov.

Slovník spracovali na základe najnovšej lexikografickej teórie pracovníci Slovenskej akadémie vied a spĺňa všetky požiadavky, ktoré slovník daného typu plniť má. Pri spracovaní slovníka autori vychádzali z bohatej vlastnej excerpcie ruských a sovietskych diel a opierali sa o najnovšie ruské výkladové slovníky, ako je Slovník ruského jazyka a Slovník súčasného ruského spisovného jazyka, vydaný Akadémiou vied SSSR. Ako dvojazyčný prekladový slovník konfrontuje slovnú zásobu dvoch jazykov. Vychádza z ruštiny, každé ruské slovo štylisticky hodnotí, určuje jeho významovú štruktúru, triedi voľné a ustálené slovné spojenia. Ku každému významu slova, slovnému spojeniu, každému frazeologickému zvratu slovník podáva zodpovedajúci slovenský ekvivalent.

Veľký rusko-slovenský slovník poslúži ako spoľahlivá pravopisná pomôcka, ako gramatický ukazovateľ a ako ukazovateľ správnej ruskej výslovnosti a prízvuku. Veľký rusko-slovenský slovník poslúži ako pomôcka všetkým, ktorí čítajú ruskú a sovietsku literatúru, všetkým, ktorí študujú sovietske odborné knihy a časopisy. V prvom rade však poslúži tým, ktorí prekladajú z ruštiny a študujú na vysokých školách.

VSAV 1963, str. 848, cena Kčs 39,50.